

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 2003

ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΛΑΜΠΡΟΥ Ε. ΚΟΤΣΙΡΗ

1. Εισαγωγικά

Κάθε ένσυχόληση με την ήθικη σχετίζεται με την ανθρωπότητα. Τα βήματα της ανθρωπότητας σήμερα δεν είναι σταθερά. Είναι ξεκάθαρο ότι υπάρχουμε σε ένα κόσμο ρευστό, χωρίς συμμετρία και ρυθμό, γεμάτο από πτώσεις, ανόδους και μεταβολές, όπου τίποτε δεν φαίνεται να θριαμβεύει: το δίκαιο και η τάξη επίσης μεταβάλλονται. Εάν κάποτε αδικήματα διαπράχθηκαν από λαούς που σήκωσαν ακόμα σημαίες θρησκείας, σήμερα διαπράττονται αδικήματα στο όνομα του Δικαίου, του ανθρωπισμού και της διακρίνουσας αλληλεγγύης. Οι Λεβιάθαν αποφασίζουν τί είναι δίκαιο ή άδικο, και δίνουν στο Νόμο όποιαδήποτε ελαστικότητα, ταχύτητα, δύναμη ή σκοπό επιλέγουν και αντικαθιστούν την τάξη. Νέα ή παλιά δεν έχει διαφορά. Το παιχνίδι είναι: άλλαξέ το. Μπορείς να το κάνεις. Ξέρεις γιατί.

Έτσι φαίνεται ότι ωθούμαστε προς το Άγνωστο, συμμετέχοντας σ' αυτό, αποκομίζοντας από αυτό όλο και περισσότερο κέρδος, όπως και αν νοείται αυτό, και γι' αυτό συμμετέχουμε όλο και περισσότερο. Δεν υπάρχει χρόνος για να ρωτήσουμε γιατί. Ένα εν τοις πράγμασι δόγμα άγνωστικισμού από το ένα μέρος και καμιά περιγραφή κάποιας κατάστασης από το άλλο, δεν μας λέει πώς πρέπει να ζούμε ή αν πρέπει να έναγκαλισθούμε ή να αντιδράσουμε σ' αυτό που συμβαίνει.

Αλλά οι άνθρωποι έχουν μία θαυμαστή δωρεά, την κοινωνικότητα. Άλληλενεργούμε. Συζητούμε. Μεταφέρω ένα διάλογο από τον «Ταγματάρχη Μπαρμπα» του Μπέρναρντ Σό:

«Τελικά ὁ Ἀντερσάφτ (ἓνας καπιταλιστής κατασκευαστής πολεμοφοδίων) ρωτᾷ: Λοιπὸν ὑπάρχει τίποτε ποὺ θέλεις νὰ γνωρίζεις ἢ ἐνδιαφέρεσαι; –Ὁ γιὸς τοῦ ἀπαντᾷ: Νὰ γνωρίζω τὴ διαφορά μεταξύ καλοῦ καὶ κακοῦ.– Μὴ μοῦ πείς, ἀναφωνεῖ ὁ Ἀντερσάφτ. «Τί; καμία ικανότητα γιὰ ἐπιχειρήσεις, καμία γνώση τοῦ νόμου, καμία συμπάθεια γιὰ τὴν τέχνη, καμία κλίση γιὰ φιλοσοφία: μόνον μία ἀπλή γνώση ἐνὸς μυστικοῦ ποὺ ἔχει προβληματίσει ὅλους τοὺς φιλοσόφους, ἔχει ματαιώσει τοὺς ὑπολογισμοὺς ὅλων τῶν δικηγόρων, ἔχει δημιουργήσει διλήμματα σὲ ὅλους τοὺς ἐπιχειρηματίες καὶ καταστρέψει περισσότερους ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες: Τὸ μυστικὸ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου. Στὴν ἡλικία τῶν 24 ἐτῶν!».

Τὸ νὰ εἶσαι ἡθικὸς σημαίνει, ἀπλά, νὰ τηρεῖς πρότυπα συμπεριφορᾶς ποὺ ἀφοροῦν τὴν εὐημερία τῶν ἄλλων, τὸ δικαίωμά τους νὰ ἔχουν τὶς ἐπιλογές τους καὶ νὰ καλλιεργεῖς συνήθειες ἀρετῆς. Ζητήματα ἡθικῆς σὲ συγκεκριμένες περιπτώσεις θέτουν διλήμματα ἐφαρμογῆς τῶν προτύπων συμπεριφορᾶς μας σὲ νέες ἢ περίπλοκες καταστάσεις¹.

Τί εἶναι ἡθικὴ τῶν ἐπιχειρήσεων²; Ἄλλοι βλέπουν σ' αὐτὴ τὰ προβλήματα στὴ σχέση τῆς ἐπιχείρησης μὲ τὴν κοινωνία ἢ τῆς ἐπιχείρησης μὲ τὴν πολιτικὴ διαδικασία καὶ ὑποβάλλουν τὸ σκοπὸ τῆς ἐπιχείρησης σὲ ἐρωτηματολόγιο ἡθικῆς, ἐνῶ ἄλλοι κλείνουν τὴν ἐπιχειρηματικὴ ἡθικὴ στὸ στενὸ σκοπὸ τῆς ἐπιχείρησης γιὰ μεγιστοποίηση τῶν κερδῶν, ἀποφασισμένοι τελικὰ ὅτι ὅποια-δήποτε ἐταιρικὴ κοινωνικὴ ἀνάμειξη ὅχι μόνον εἶναι ἀδίκημα ἀλλὰ, κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Sternberg, ἀποτελεῖ κλοπὴ ἀσφάλως ἀπὸ τοὺς μετόχους. Φαίνεται ὅτι στὸ παρελθόν ἡ ἐπιχειρηματικὴ συμπεριφορὰ καθοριζόταν ἀπὸ τοὺς λεγόμενους «κανόνες τῆς Λέσχης» κλειστοῦ ἀριθμοῦ μεγάλων³ ἐπιχειρήσεων, ποὺ ἐπέβαλλαν τὴν τήρηση τῶν συγκεκριμένων κανόνων. Παραβιάσή τους σήμαινε ἔξοδο ἀπὸ τὴ Λέσχη καὶ κατάρρευση τῆς ἐπιχείρησης⁴. Αὐτὴ ἡ «λεσχιακὴ» προ-

1. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἡθικοῦ διαλόγου στὴν ἀνέλιξη πρὸς ἀρχές καὶ πρότυπα βλ. Michalos, A., A pragmatic approach to business ethics, Thousand Oaks, Sage Series in business ethics, SAGE Publications (1995), σ. 13 ἐπ. 18.

2. Βλ. Velasquez, M., Business Ethics. Concepts and Cases, 4th ed., Prentice Hall International (1998) ἰδίως σ. 13 ἐπ., Michalos, A., A pragmatic Approach to Business Ethics, SAGE Publications (1995) ἰδίως περὶ τῆς ἡθικῆς εὐθύνης στὶς ἐπιχειρήσεις, σ. 22 ἐπ.

3. Βλ. Charmichael, Sh., Business ethics: the new bottom line, London, DEMOS (1995), σ. 15.

4. Βλ. Charmichael, Sh., ὁ.π., σ. 8.

σέγγιση πράγματι μπορούσε κατά τρόπο αποτελεσματικό να θέσει αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς, πλὴν ὅμως, κατὰ κανόνα καὶ πρωτίστως, ἦταν πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μελῶν τῆς. Ἐτσι γινόταν δεκτὸς ὡς κανόνας, οἱ νεοεισαγόμενες στὸ χρηματιστήριο εταιρίες νὰ καθορίζουν δυσανάλογες πρὸς τὴν ἀξία τους τιμές εἰσαγωγῆς τῶν μετοχῶν τους, ἀλλὰ τὰ μέλη τῆς Λέσχης νὰ μὴν ἀγοράζουν στὶς τεχνιτὲς αὐτὲς τιμές ἀλλὰ προηγουμένως σὲ χαμηλές, ἐκμεταλλευόμενες ἔτσι τοὺς ἀνίδεους ἐπενδυτές. Ἡ ἀπάντηση τῶν μελῶν τῆς Λέσχης, ποὺ διέδεται τὴν ἐσωτερικὴ πληροφορία, στὸ «κατηγορῶ» ὅτι τέτοια συμπεριφορὰ εἶναι ἀπατηλὴ, ἦταν, «ἔτσι κάνουν ὅλοι», ἢ «αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος μας». Τὸ σκηنيκὸ ὅμως τοῦ οἰκονομικοῦ χώρου ἄλλαξε. Ὁ ἀνταγωνισμός, τὸ διεθνὲς περιβάλλον, ἡ τεχνολογία, ἡ μεταβολὴ στὴ δομὴ τῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ συμμετοχὴ τῶν πολυεθνικῶν σὲ χώρες μὲ πολιτισμοὺς διαφορετικῶν χαρακτηριστικῶν, ἡ ἀφύπνιση τῶν καταναλωτῶν καὶ ἐπενδυτῶν, ἡ ἀφύπνιση ἀκόμα τοῦ σύγχρονου νομοθέτη, διεθνῆ, κοινοτικῶν ἢ ἐθνικῶν, γιὰ πιὸ αποτελεσματικὴ ρυθμιστικὴ συμμετοχὴ στὸ οἰκονομικὸ συμβάν, ἔφεραν τίς ἐπιχειρήσεις μέσα σ' ἓνα «πολιτισμικὰ ρευστὸ περιβάλλον» κατὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς Sheena Charmichael. Ἡ «λέσχη» καὶ οἱ ἄγραφοι κανόνες τῆς κατέρρευσαν. Ἡ ἀρχὴ τῆς διαφάνειας θεωρήθηκε ἀναπόσπαστο συστατικὸ τῆς επιχειρηματικῆς ἠθικῆς⁵. Ὅ,τιδήποτε εἶναι διαφανὲς δὲν εἶναι βεβαίως πάντοτε καὶ ἠθικόν, ἀλλὰ ὁ,τιδήποτε παραμένει μυστικὸ ἢ μέσα στὴν ἀδιαφάνεια, σχεδὸν μὲ βεβαιότητα δὲν εἶναι ἠθικόν. Τὸ ἀνοιγμα, ἡ ἀποκάλυψη, ἐπιτρέπει συζήτηση καὶ κριτικὴ τῶν επιχειρηματικῶν ἀποφάσεων, τῶν κωδίκων συμπεριφοράς καὶ τῆς δεοντολογίας τους. Προβάλλεται ὅτι οἱ ἐπιχειρήσεις δὲν μποροῦν νὰ ἀπομονωθοῦν ἀπὸ τὴ δημόσια ἠθικὴ. Δὲν ἔχουν ἄλλη ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸ νὰ λειτουργοῦν σὲ ἓνα περισσότερο περίπλοκο ἠθικόν περιβάλλον, ἓνα περιβάλλον ποὺ ὄχι μόνον θρίσκεται σὲ συνεχῆ μετασχηματισμό, ἀλλὰ κυρίως θρίσκεται ἐκτὸς τοῦ ἐλέγχου τους. Οἱ ἠθικὲς ἀξίες τους δὲν μποροῦν νὰ ἀπομονωθοῦν ἀπὸ αὐτὲς τῶν μετόχων, τῶν ὑπαλλήλων, τῶν πελατῶν, τῶν κανονιστικῶν καὶ ρυθμιστικῶν ἀρχῶν, ἀκριβῶς ὅπως δὲν μποροῦν νὰ λειτουργήσουν αὐτόνομα ἀγνοώντας τίς πιέσεις ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ συνθήκες τῆς ἀγορᾶς. Τὸ ἐπιχειρῆμα κάλυψης τῆς ἠθικῆς παράβασης «ἔτσι κάνουν ὅλοι», δηλαδὴ τὸ λεγόμενο «ἐγκλημα χωρὶς θύμα», φαίνεται ὅχι μόνον νὰ μὴ νομιμοποιεῖ ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ ἀποδίδει προσπάθεια διάκρισης μιᾶς μορφῆς κλοπῆς ἀπὸ ἄλλου εἶ-

5. Βλ. Charmichael, Sh., ὁ.π., σ. 9.

δους κλοπή⁶. Έτσι διακηρύσσεται ότι υπάρχει κοινό συμφέρον για έντιμότητα και ακεραιότητα βασικού επιπέδου στην αγορά και ενσωμάτωσή τους στους επιχειρηματικούς οργανισμούς και ότι προβλέψιμα επίπεδα ήθικης συμπεριφοράς συντείνουν στη μείωση του κόστους των συναλλαγών, της αντιστάθμισης του κινδύνου, ακόμα της ασφάλισης και ότι το δημόσιο ενδιαφέρον για την ήθικη συμπεριφορά των επιχειρήσεων δικαιολογείται και από το εύρος των δυσμενών ή καταστροφικών συνεπειών μιας ανήθικης συμπεριφοράς για τους φορολογούμενους πολίτες, για τους επενδυτές, ακόμα και για το πολιτικό κόστος των εκάστοτε κυβερνήσεων. Τα παραδείγματα των BCCI, Blue Arrow, Maxwell, Enron, της Arthur Andersen διεθνώς, και των καθημερινώς αποκαλυπτομένων στο εξωτερικό και στον δικό μας οικονομικό περίγυρο περιστατικών οικονομικής απάτης υπό το ένδυμα εισηγμένων ή μη επιχειρηματικών σχημάτων, πείθουν ότι οι αποκλίσεις από την επιχειρηματική ήθικη ενώ καλὰ καλύπτονται και διογκώνονται σε περιόδους οικονομικής ευμάρειας, πλασματικής ή μή, όπου όλοι, θεσμοί και ιδιώτες, θεμιτά ή άθεμιτα τή χαίρονται, την προωθούν και συμμετέχουν σ' αυτή, αρκεί μία οικονομική κρίση για να αναγκάσει σε αποκάλυψη την τέλεση, το μέγεθος και τις συνέπειες των αποκλίσεων αυτών. Μά τότε είναι άργα για όλους. Κυρίως όμως για την τρωθείσα Ήθική. Οι διακηρύξεις φαίνεται όμως ότι απέχουν από την πραγματικότητα.

2. Οι άθεμιτες πρακτικές

Ο Lawrence Chonko παρομοίασε την πολυμορφία και το εύρος των ανήθικων πρακτικών⁷ στον επιχειρηματικό χώρο, με το επιτραπέζιο παιχνίδι Scruples (Τύψεις) όπου δοκιμάζεται ή ικανότητα του παίκτη να λαμβάνει ήθικες αποφάσεις σε ποικίλες —ακόμα δυσχερείς— διλημματικές καταστάσεις και διερωτάται αν, ενόψει αυτής της πολυμορφίας και ευρύτητας των ανήθικων πρακτικών, μπορεί να μιλήσει κανείς για ήθική των επιχειρήσεων ή εάν ό όρος δεν είναι σχήμα εξύμωρο. Ορισμένοι θεωρούν τή φιλελεύθερη οικονομική σχολή υπαίτια της ανήθικης συμπεριφοράς στην αγορά, ως ενθαρρύνουσα τον έγωισμό,

6. Βλ. Charmichael, Sh., ό.π., σ. 8.

7. Βλ. Chonko, L., *Ethical Decision Making in Marketing*, SSBE, Thousand Oaks, SAGE Publications (1995), σ. 23.

τὴν ἀνεντιμότητα, τὴν ἀπληστία, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Adam Smith στὸν «Πλοῦτο τῶν Ἑθνῶν» (1776) ἐξώδησε τὰ ἄτομα νὰ ἀναζητοῦν τὸ ἴδιο συμφέρον καὶ ἔτσι πράττοντας νὰ δημιουργοῦν πλοῦτο, γράφοντας ὅτι: «Δὲν ἀναμένουμε τὸ δεῖπνο μας ἀπὸ τὴν ἀγαθοεργία τοῦ κρεοπώλη, τοῦ ζυθοποιοῦ ἢ τοῦ φούρναρη, ἀλλὰ ἀπὸ ὅ,τι θεωροῦν ἀτομικὸ συμφέρον τους. Δὲν ἀπευθυνόμαστε στὴν ἀνθρωπιά τους ἀλλὰ στὴν φιλαυτία τους καὶ ποτὲ νὰ μὴ τοὺς μιλάτε γιὰ τὶς ἀνάγκες μας ἀλλὰ γιὰ τὰ προτερήματά τους». Ὁ ἴδιος ὅμως μεταγενέστερα συμβούλευε, στὸ ἔργο του «Θεωρία γιὰ τὰ ἠθικὰ συναισθήματα», τοὺς ἀνταγωνιζόμενους νὰ ἀνταγωνίζονται θεμιτὰ καὶ τοὺς προειδοποιῶσε κατὰ τῆς παράβασης τοῦ «δίκαιου παιχνιδιοῦ». Αὐτὲς οἱ γραμμὲς ἀποδίδουν τὴν ἀντινομία ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸ φιλελεύθερο οἰκονομικὸ σύστημα. Τὰ προσωπικὰ συμφέροντα εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ συνεπάγονται ἠθικῶς εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα. Παίρνουμε τὴν τροφή μας ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τὴν παράγουν⁸. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μπορεῖ πράγματι νὰ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν εὐημερία τῶν πελατῶν τους, ἔστω καὶ ἂν τὸ κάνουν μὲ βάση τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τους. Ἄλλοι ὅμως μπορεῖ νὰ μὴν ἐνδιαφέρονται καὶ τὸ παιχνίδι νὰ εἶναι ἀθέμιτο. Καὶ ἐδῶ θεωρεῖται ὅτι βρίσκεται ἡ ἀχίλλειος πτέρνα τοῦ φιλελεύθερου συστήματος. Μήπως ἄραγε οἱ ἀθέμιτες πρακτικὲς δὲν ἐπινοήθηκαν ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς τῆς ἀνθρωπότητας στὸ ὄνομα τοῦ πλούτου καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἰσχύος;

Σύγχρονες ἀνῆθικες πρακτικὲς⁹ ὅπως οἱ γνωστὲς, παραπλάνηση καὶ ἐξαπάτηση τῶν καταναλωτῶν, ἐκμετάλλευση τῆς ἐσωτερικῆς πληροφόρησης, ἐλαττωματικότητα τῶν ἀγαθῶν, συνύπαρξη συγκρουομένων συμφερόντων, παραπλανητικὴ καὶ ἀθέμιτη διαφήμιση, διάθεση ἐπικίνδυνων ὑλικῶν, χειραγώγηση τῶν ἀγορῶν, δωροδοκία, διαπλοκή, κατάχρηση τῶν συμπράξεων, βιομηχανικὴ κατασκοπεία, πειρατεία τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, παραβίαση τοῦ ἀπορρήτου, μέχρι τὶς πιὸ κρίσιμες, ὅπως τοῦ μεγαλεμπορίου τοῦ κλίματος, τῆς μέσῃ τοῦ κυβερνοχώρου μεταφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου σὲ θέση «Μικροῦ Ἀδελφοῦ», τῆς «τέχνης» τῶν ἀποτιμήσεων τῶν ἐταιριῶν καὶ τῶν ἐφαρμογῶν τῆς γενετικῆς,

8. Βλ. Chonko, ὁ.π., σ. 24.

9. Περὶ αὐτῶν γενικὰ βλ. Chonko, ὁ.π., σ. 157 ἐπ., Carroll, St-Gannon, M., Ethical dimensions of International Management, SSBE, Thousand Oaks, SAGE Publications (1997), σ. 15 ἐπ. 17, 20, 23, 26, 29, περαιτέρω Hopkins W., Ethical dimensions of Diversity, SSBE, Thousand Oaks, SAGE Publications (1997), σ. 105 ἐπ., κυρίως ὡς πρὸς τὴν ἀνταπόκριση τῶν ἐπιχειρήσεων στὴ διαφορετικότητα, σ. 107 ἐπ.

πού έδωσαν στους έπονομαζόμενους ραελιανούς¹⁰ τή δυνατότητα νά ισχυρίζονται ότι ή ζωή στη γή προήλθε από έξωγήνια όντα πού πολλαπλασιάστηκαν με τή βοήθεια κλωνοποίησης, έφαρμογών για τόν «μετά-άνθρώπινο κόσμο»¹¹ όπως τόν χαρακτήρισε ό Francis Fukuyama, πρακτικές οί όποιες, μαζί με τό φαινόμενο τής παγκόσμιας φτώχειας και άνισότητας, τó σύγχρονο δουλεμπόριο τών ευάλωτων προσώπων, τς οικονομικές κρίσεις, τήν πτώση τών μέσων μαζικής επικοινωνίας, τó φάσμα τού πολέμου, συναποτελούν τήν παγκόσμια πινακοθήκη από «έργα» πού υπερβαίνουν σέ κυνισμό, άπαισιοδοξία και άπελπισία τς αινιγματικές μορφές και τά εξπρεσιονιστικά έφιαλτικά όράματα τού Γκόγια.

Άς μου έπιτραπεί νά αναφερθώ ειδικότερα σέ δύο μορφές άδέμιτης πρακτικής. Τή διαφθορά και τó ξεπλυμα θρώμικου χρήματος. Η διαφθορά είναι οικουμενικό πρόβλημα. Λιγότερο στίς βιομηχανικά άναπτυγμένες χώρες, περισσότερο όμως στίς άναπτυσσόμενες χώρες και σέ εκείνες τής μεταβατικής οικονομίας. Για πολλά χρόνια κρατούσε ή αντίληψη ότι ή δωροδοκία και άλλες μορφές διαφθοράς ήταν άποτελεσματικά, ακόμα άναγκαία, μέσα για οικονομικές συναλλαγές στίς άναπτυσσόμενες χώρες. Μέσω τής δωροδοκίας οί επιχειρήσεις μπορούν νά άποκτήσουν άνταγωνιστικό προβάδισμα. Μερικοί μάλιστα τή νομιμοποιούν λέγοντας ότι «ή διαφθορά ύπηρχε πάντοτε, άποτελεί μέρος τού κόστους συναλλαγής»¹².

Έξάλλου, ή δωροδοκία δημοσίων λειτουργών σέ όρισμένες χώρες όχι μόνο δέν είναι παράνομη αλλά θεωρείται συστατικό τής κουλτούρας τους. Έρευνες τής Παγκόσμιας Τράπεζας άπέδειξαν ώστόσο ότι, αντίθετα από τήν αντίληψη ότι μέσω τής δωροδοκίας ένθαρρύνονται οί οικονομικές δραστηριότητες, ή δωροδοκία στήν πραγματικότητα ένισχύει τήν αύξηση ύπερβολικών και καταχρηστικών ρυθμίσεων, με τήν έννοια ότι «τρέφει τόν έαυτόν της»¹³, παράγοντας

10. Βλ. δημοσίευμα «Καθημερινής» 31 Δεκεμβρίου, 2002, σ. 10· «ή Εϋα ίσως είναι μόνο ή αρχή» κατά τούς ισχυρισμούς τού άρχηγού τής αίρεσης K. Βορίλου.

11. Fukuyama, Fr., 'Ο «μετά-άνθρώπινος» κόσμος τού αύριο. 'Ο μεγαλύτερος κίνδυνος τής βιοτεχνολογίας είναι ή άφύσικη έπιλογή», δημοσίευμα «Καθημερινής», 19 Μαΐου 2002, σ. 27, άπόσπασμα από τó βιβλίό του «Our Post-human Future».

12. Atwood, Br., Corruption: a persistent development challenge, Economic Perspectives, Vol. 3 (1998), Nr. 3, σ. 13.

13. Wolfenson, J., A back to back anti-corruption strategy, Economic Perspectives, Vol. 3 (1998), Nr. 3, σ. 17.

πολυεπίπεδη γραφειοκρατία που είναι έτοιμη προς καλώς έννοσούμενη δράση και ότι χώρες γνωστές για το ψηλό επίπεδο διαφθοράς κινδυνεύουν με περιθωριοποίηση, διότι αποκλείουν τη διαφάνεια. «Οί ανοικτές αγορές δεν μπορούν να εργάζονται πίσω από κλειστές πόρτες» τόνισε ο Πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οί επενδυτές σήμερα έχουν περισσότερες επιλογές ώστε να μπορούν να κινούν τα χρήματά τους εκεί που οί κίνδυνοι της διαφθοράς είναι μικρότεροι. Οί έρευνες επίσης απέδειξαν ότι ο νεποτισμός, ή δωροδοκία, οί σχέσεις παλαιάς φιλίας δεν «λειαίνουν» την οικονομική μηχανή αλλά την καταστρέφουν. Όμως, παρά τις έρευνες και έπιστημάνσεις, το κόστος της διαφθοράς για την κοινωνική και οικονομική κουλτούρα δεν μπορεί να μετρηθεί¹⁴. Κρίνοντας με βάση την πολιτική σταθερότητα, την κοινωνική συνοχή και τη συνδρομή των πολιτών προς το κράτος, το κόστος για τις αναπτυσσόμενες χώρες είναι τεράστιο. Η διαφθορά εξάλλου έχει ακόμα πιο ύπουλο αποτέλεσμα σε σχέση με οποιαδήποτε οικονομική μεταρρύθμιση, μέσω των συνεπειών της στην «άτυπη (ύπόγεια) οικονομία»¹⁵. Η διαφθορά τείνει να απορροφήσει την «άτυπη οικονομία», διότι συναλλαγές της διαφθοράς που «κλείνονται» με δημόσιους λειτουργούς δεν μπορούν να εκτελεστούν μέσω δικαστικής προστασίας. Το Σεπτέμβριο του 1997, στη Λίμα του Περού συνήλθε διεθνές συνέδριο με θέμα τη διαφθορά, που εξέδωσε τη λεγόμενη «Διακήρυξη κατά της Διαφθοράς της LIMA»¹⁶. Το Προοίμιό της δίνει το όλο φάσμα επικινδυνότητας του φαινομένου. Οί συμμετέχοντες, «έχοντας πεισθεί ότι η διαφθορά διαβρώνει τον ήθικό μανδύα κάθε κοινωνίας, ότι

- παραβιάζει τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα των πτωχών και των εύάλωτων ατόμων,
- υπονομεύει τη δημοκρατία,
- ανατρέπει τον κανόνα δικαίου που είναι ή βάση κάθε πολιτισμένης κοινωνίας
- επιβραδύνει την ανάπτυξη, και
- αρνείται στις κοινωνίες, ιδίως τις πτωχές, τα πλεονεκτήματα του ελεύθερου και ανοικτού ανταγωνισμού»,

πιστεύουν ότι ή άγώνας κατά της διαφθοράς είναι υπόθεση καθενός σε κάθε

14. Pezzullo, David., Journalist Training to curb corruption, Economic Perspectives, έ.π., σ. 30.

15. Frye, T., Corruption. The Polish and Russian Experience, Economic Perspectives, έ.π., σ. 34, 35.

16. «The LIMA Declaration Against Corruption», Economic Perspectives, έ.π., σ. 47.

κοινωνία. Ὁ ἀγώνας ἀφορᾷ τὴν ἄμυνα καὶ ἐνίσχυση τῶν ἡθικῶν ἀξιών σὲ ὅλες τις κοινωνίες. Ἡ διακήρυξη στὸ τέλος ἐπισημαίνει ὅτι «προσοχή πρέπει νὰ δοθεῖ στοὺς ὑψηλὰ ἱστάμενους», διότι, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται, «καθαρῖζεις μίαν σκάλα ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κορυφή».

Ὁ ἀγώνας κατὰ τῆς διαφθορᾶς θεωρεῖται μίᾳ ἐξαιρετικῇ ἐπώδυνῃ, ἀργῇ διαδικασίᾳ, βήματα ὅμως γίνονται¹⁷. Οἱ πολυεθνικὲς ἐταιρίες μέσῳ αὐτοελέγχου ἔχουν τὴν τάση πλεόν νὰ ἀκολουθοῦν στρατηγικὲς ἀποφυγῆς πρακτικῶν διαφθορᾶς. Κύρια ὅμως ἀντίδραση συνιστᾷ ἡ Συνθήκη τοῦ ΟΟΣΑ τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1997 κατὰ τῆς διαφθορᾶς ποὺ ὑπέγραψαν 34 κράτη. Σκοπὸς τῆς Συνθήκης εἶναι νὰ ἐξασφαλιστεῖ μίᾳ λειτουργικὴ ἰσοδυναμία¹⁸ μεταξὺ τῶν μέτρων ποὺ λαμβάνουν τὰ κράτη γιὰ τὴν πάταξη τῆς διαφθορᾶς τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, χωρὶς νὰ ἀπαιτηθεῖ ὁμοιομορφία ἢ τροποποίηση τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ νομικοῦ συστήματος τῶν κρατῶν. Ὡς πράξη διαφθορᾶς ὀρίζεται «ἡ πληρωμὴ ποὺ γίνεται μὲ σκοπὸ ἓνας δημόσιος λειτουργὸς νὰ πράξει ἢ νὰ παραλείψει ἐνέργεια κατὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ δημόσιου λειτουργήματος». Κύριο μέτρο ποὺ εἰσάγεται εἶναι ἡ κατάσχεση τῶν παράνομων ποσῶν ἢ ἀποκτημάτων ἰσοδύναμης ἀξίας¹⁹. Οἱ χώρες τίθενται ὑπὸ ἐποπτεία ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴ κατὰ τῆς διαφθορᾶς. Τὰ ἐπόμενα βήματα συνίστανται στὴν ἐπέκταση τῶν μέτρων καὶ ποινικοποίηση γιὰ τὰ λεγόμενα πέντε θέματα: πολιτικὰ κόμματα, ὑποψήφιοι βουλευτές, θυγατρικὲς ἐταιρίες, καταχρηστικὴ χρῆση τῶν ἐξωχώριων φορολογικῶν παραδείσων καὶ τὸ ζέπλυμα βρώμικου χρήματος.

Σὲ συνέδριο τῆς 4ης Δεκεμβρίου 2001 ποὺ συνήλθε στὶς Βρυξέλλες μὲ τίτλο «Ἡ διαφθορὰ μᾶς ἀφορᾷ ὅλους», ποὺ ὁργανώθηκε ἀπὸ τοὺς δικαστὲς τῆς «Πρόσκλησης τῆς Γενέως», τὸν μὴ κυβερνητικὸ ὁργανισμὸ «Διεθνὴς Διαφάνεια» Βρυξελλῶν καὶ τὴν Ὁμοσπονδία Ἐπιχειρήσεων τοῦ Βελγίου, τονίστηκε ὅτι ἡ διαφθορὰ ἀποτελεῖ «κράτος ἐν κράτει»²⁰ ποὺ καταστρέφει τὴν ἐπιχείρηση στὴ

17. *Vogl, Fr.*, Curbing corruption: Performing the Bribe-Givers, Economic Perspectives, ὅ.π., σ. 20, 21.

18. *Pieth, M.*, L'effectivité de la Convention OCDE du 17 Decembre 1997, στὸ *La corruption nous concerne tous* (ἑφέξης Corruption), Les cahiers de l'Institution d' études sur la Justice, Bruyant, 2002, σ. 83, 92.

19. *Pieth, Fr.*, ὅ.π., σ. 94.

20. *Vincke, Fr.*, Les risques de la corruption pour l' Entreprise elle-même, Corruption ὅ.π., σ. 33, 41.

δομή της, απειλεί την ελεύθερη οικονομία, αντιστρέφει τους ρόλους άφου ό ρόλος που ανατίθεται σέ ένα διευθυντή μιās επιχείρησης «πωλείται» σέ πρόσωπα έξω από αυτήν και έτσι στρέφεται και κατά της εταιρικής διακυβέρνησης²¹. Η διαφθορά προσομοιάστηκε με τó ταγκό. Χρειάζονται δυό. Μεταξύ τους συνομολογείται μία «συμφωνία διαφθοράς» που δένει την ένωσή τους, τά βήματά τους.

Άν διαβάσει κάποιος απόσπασμα από τó βιβλίό «Διαφθορά της Δημοκρατίας» του Yves Meny²², θά αντιληφθεί ότι τó έγχειρημα κατά της διαφθοράς, σέ έθνικό ή παγκόσμιο επίπεδο, είναι άδηλης αποτελεσματικότητας. «Η διαφθορά», γράφει, «δέν βρίσκεται παράπλευρα ή στο περιθώριο ενός συστήματος. Συμβιώνει μαζί του, τρέφεται από τις αδυναμίες του και φιλτράρεται από τά κενά του. Γι' αυτό ή καταστολή, ή ποινικοποίηση, αν και αναγκαίες, δέν είναι παρά κατευναστικά που άπλως ρίχνουν τόν πυρετό, χωρίς νά καταπολεμούν τó μικρόβιο».

Δίδυμη άδελφή της διαφθοράς είναι ή νομιμοποίηση έσόδων από έγκληματικές δραστηριότητες ή άλλως ξεπλύμα βρώμικου χρήματος²³. Συγγραφέας βιβλίου σχετικού με τó θέμα αυτό ξεκινάει τó έργο του γράφοντας «Άν ό Άλ Καπόνε είχε μόνον πληρώσει τούς φόρους του, τó βιβλίό αυτό ίσως δέν είχε γραφτεί». Τό θέμα άνήκει στο χώρο της εξειδικασμένης διεθνούς έγκληματικότητας με χρέωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και τών χρηματαγορών, κάτι μεταξύ θρίλλερ και αστυνομικής περιπέτειας από τή μιά και τις ιστορίες τών blue collars και τών γιάπηδων από τήν άλλη. Δέν είναι χωρίς σημασία οι άπαρχές του φαινομένου. Τό μήνυμα που πήρε ό υπόκοσμος, όταν τόν Οκτώβριο 1931 τó Άνώτατο Άμερικανικό Δικαστήριο καταδίκασε τόν Άλ Καπόνε σέ 11 χρόνια κάθειρξη και χρηματική ποινή \$50 χιλιάδων για φοροδιαφυγή, ήταν ή ανάγκη βελτίωσης τών μεθόδων ξεπλύματος χρήματος που προσπάθησε ό Meyer Lansky. Ζώντας στο περιβάλλον της ποτοαπαγόρευσης στις ΗΠΑ, της οργανωμένης καταστρατήγησης της Volstead Act 1919, μιās εποχής που γέννησε πληθώρα έγκλημάτων και συμμοριών, αυτός και οι λεγόμενοι «σοφοί» διέβλεπαν τά τερά-

21. Vincke, Fr., ό.π., σ. 37.

22. Βλ. *Bruti Liberati Ed*, Le rôle du Magistrat, Corruption, ό.π., σ. 127.

23. Plambeck, CT., The Money Laundering Control Act of 1986 and Banking Secrecy, The International Lawyer, Vol. 22 (1988), σ. 29. Γενικά, βλ. Gilmore, W.C., (ed) Research Centre for International Law University of Cambridge. International efforts to combat Money Laundering, Cambridge, Grotius Publications (1992).

στια ποσά, που διακινούνταν για την ικανοποίηση του πάθους για αλκοόλ και των ναρκωτικών, να χρειάζονται τοποθέτηση και μετακίνηση σε φορολογικούς παραδείσους με πιο εξεζητημένες επενδυτικές μορφές, ανάγκη που επέβαλαν και τα τεράστια ποσά από τη διακίνηση των ναρκωτικών. Το κράχ του '29 λόγω των μη ρυθμισμένων συναλλαγών σε δημόσια όμολογα, ή κρίση του '30 και ή κατά το 1933 άρση της ποτοαπαγόρευσης, αφήρεσε από το οργανωμένο εγκλημα μεγάλη ύλη. Οι διαστάσεις όμως του οργανωμένου εγκλήματος άρχισαν εκτοτε να διαφοροποιούνται. Ο Lansky εμφανίζεται ως ο μεγάλος δεξιотέχνης του ξεπλύματος. Ίδρύει το 1932 την πρώτη έξωχώρια τραπεζική συναλλαγή, ανοίγοντας έλβετικό λογαριασμό για να αποκρύψει τα κέρδη του Κυβερνήτη της Λουιζιάνα που του είχε επιτρέψει να εγκαταστήσει slot machines στη Νέα Ορλεάνη. Η χρησιμοποίηση τότε της έλβετικής τράπεζας απέδωσε την πρώτη μοντέρνα μέθοδο, δηλαδή την ιδέα του «έπιστρεπτέου δανείου» που σήμαινε ότι τα παράνομα έσοδα κατατιθέμενα σε τράπεζα μεταμορφώνονταν σε δάνεια, τα όφελη από τα οποία θα μπορούσαν να δηλωθούν και μάλιστα να πετύχουν, με διαπραγμάτευση, έκπτωση φορολογική. Την ίδια αυτή μέθοδο και μάλιστα με συνεχή ποιοτική βελτίωση χρησιμοποίησε ο Lansky για τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομη χαρτοπαιξία στη Λουιζιάνα, Φλώριδα και στην Κούβα και στη συνέχεια για τη μεταφορά χρημάτων στις έλβετικές τράπεζες μέσω τραπεζών στις Μπαχάμες, ανοίγοντας έτσι το δρόμο στη λεγόμενη σικελική μαφία για τη νομιμοποίηση των παράνομων εσόδων από το παγκόσμιο εμπόριο της ήρωίνης. Έκτοτε τα πράγματα πήραν την πορεία τους.

«Νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες» ή άλλως «ξέπλυμα βρώμικου χρήματος». Ο πρώτος τίτλος δίνει στο αντικείμενο, με προσεγμένες αλλά ουδέτερες λέξεις, το νομικό περίβλημά του. Ο δεύτερος, μετάφραση διεθνούς όρολογίας (money laundering, blanchiment de l' argent, Geldwäsche, blanques de capitales, banqueamento de capitais), αφήνει να εννοηθεί το φαινόμενο μέσα στην ιστορική, κοινωνιολογική, οικονομική και εγκληματολογική διάστασή του.

Το φαινόμενο θεωρείται σήμερα παγκόσμια απειλή και ξεκινάει απλά από την ύπαρξη «μετρητών» χρημάτων. Το βλέπουμε όλοι στα κινηματογραφικά έργα: κάθε διακίνηση ναρκωτικών, τρομοκρατική ενέργεια, λαθρεμπόριο, άλλες ιδιαίτερες μορφές εγκλήματος, συνδέεται έντονα με μετρητό χρήμα, δηλαδή με την ανωνυμία που παρέχει το ρευστό. Λέγεται ότι ο φυσικός όγκος του μετρητού χρήματος που συλλέγεται στους δρόμους μόνο από την εμπορία ήρωίνης -

κοκαίνης είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από το φυσικό όγκο των ναρκωτικών. Αυτή ή από τη φύση του πράγματος σύνδεση του έγκληματος με τα μετρητά, μετακινείται σε τρεις επόμενες πράξεις των «εμπόρων του έγκληματος»: α) ανάγκη να συγκαλύψουν την προέλευση και το ποιός είναι ο πραγματικός κύριος, β) ανάγκη να έχουν τον έλεγχο των χρημάτων, και γ) ανάγκη να αλλάξουν τη μορφή του χρήματος. Διεθνώς γίνεται λόγος για τρεις φάσεις: 1) της τοποθέτησης, πρό-πλυσης (placement), 2) της διαστρωμάτωσης (laying), το κυρίως πλύσιμο, και 3) της ολοκλήρωσης ή ανακύκλωσης (integration) δηλαδή της νομιμοποίησης. Είναι σύνθετη έγκληματική πράξη που διαπράττεται από εξειδικευμένους κυρίως μέσα σε πολυεθνικές εταιρίες. Φαινόμενο διεθνικό, που δεν γνωρίζει εθνικά όρια. Οι δράστες απολαμβάνουν τους καρπούς της παρανομίας τους και συγχρόνως έχουν τα μέσα να διευρύνουν την αντικοινωνική δραστηριότητά τους. Τους χρειάζεται κυρίως το χρηματοπιστωτικό σύστημα, δηλαδή ή τράπεζα, σε όλη τη διαδικασία μεταμόρφωσης, αφού αυτή θεωρείται το καλλίτερο εργαστήριο ανακύκλωσης και μεταποίησης των χρηματοοικονομικών μέσων με εξαφάνιση οποιασδήποτε αρχικής μορφής τους.

Παράδειγμα ή χαρακτηρισθείσα ως διεφθαρμένη τράπεζα, ή γνωστή Bank of Credit and Commerce International (BCCI), που ιδρύθηκε στο Λουξεμβούργο το 1972 με τη διοίκηση στο Λονδίνο και με κεφάλαια Αράβων μέχρι το κλείσιμό της το 1991 από την Τράπεζα της Αγγλίας. Είχε 430 υποκαταστήματα σε 73 χώρες. Δεχόταν τη λεύκανση οποιασδήποτε προέλευσης χρημάτων — τράπεζα επίλογής δικτατόρων, τρομοκρατών, εμπόρων ναρκωτικών και πολεμικών όπλων, γνωστή ως “full service bank”, «τράπεζα ολοκληρωμένων υπηρεσιών». Η ιστορία της τελείωσε όταν το 1988 συνελήφθησαν 11 στελέχη της με την κατηγορία διαχείρισης \$33 εκατομμυρίων σε περίοδο 2 ετών που προέρχονταν από ναρκωτικά.

Η διεθνής κοινότητα, μπροστά στην επικινδυνότητα του φαινομένου, αντέδρασε, αποσκοπώντας και στην προστασία του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Σε «Διακήρυξη Αρχών», που προέβη τον Δεκέμβριο 1988, ή Επιτροπή της Βασιλείας (Basle Committee) για τους Κανόνες και Πρακτική Έλέγχου των τραπεζικών συναλλαγών (ή Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών) περιέχονται συστάσεις της που αναφέρονται στον προληπτικό ρόλο του τραπεζικού συστήματος κυρίως μέσω των κλασικών μέτρων: αναγνώριση της ταυτότητας του πελάτη, σεβασμό στο νόμο και αποτροπή συναλλαγών που εμφανίζονται ως

μὴ σύννομες. Στὴν πραγματικότητα οἱ ἀρχὲς αὐτὲς ἦταν κωδικοποίηση τῶν συνετῶν πρακτικῶν τῶν τραπεζῶν γιὰ ἐφαρμογὴ τοῦ ἄγραφου κανόνα «γνώριζε τὸν πελάτη σου» (know your customer). Ἐξάλλου, ἡ Σύμβαση τῆς Βιέννης τῆς 19ης Δεκεμβρίου 1988, γνωστὴ ὡς Σύμβαση τῶν Ἦν. Ἐθνῶν κατὰ τῆς παράνομης διακίνησης τῶν ναρκωτικῶν καὶ τῶν ψυχοτρόπων οὐσιῶν, εἶχε ὡς σκοπὸ νὰ κινητοποιήσει, πάνω στὸ θέμα αὐτό, τὴ συνεργασία τῶν μερῶν τῆς στὴν περίπτωση ποὺ ἡ διακίνηση εἶχε διεθνῇ διάσταση. Σὲ κοινοτικὸ ἐπίπεδο, μετὰ ἀπὸ χρόνια δισταγμοῦ τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ ἐπιλογή τῆς νομικῆς βάσης μέσῳ ὁδηγίας γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ φαινομένου, ἐκδόθηκε ἡ 91/308/ΕΟΚ Ὁδηγία τοῦ Συμβουλίου τῆς 10 Ἰουνίου 1991 γιὰ τὴν πρόληψη τῆς χρησιμοποίησης τοῦ χρηματοπιστωτικοῦ συστήματος γιὰ τὴ νομιμοποίηση ἐσόδων ἀπὸ παράνομες δραστηριότητες.

Παρὰ τὶς προσπάθειες τῶν κρατῶν, τὸ τέρας τοῦ Λόχνης ζεῖ. Ἡ διακίνηση τῶν ναρκωτικῶν γιὰ ὀρισμένες χώρες γίνεται σημαντικὸ ποσοστὸ τοῦ ἀκαθάριστου ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Ἡ παροχὴ δανείων σὲ δολάρια στὰ κράτη τοῦ τρίτου κόσμου καὶ ἡ κρίση τοῦ 1987 εἶχε σὰν συνέπεια τὴν ἐπιτάχυνση τῆς παραγωγῆς καὶ ἐμπορίας τῶν ναρκωτικῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν κύρια πηγὴ ἐσόδων τοὺς γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν, ἔστω ἐν μέρει, στὶς ὑποχρεώσεις τοὺς σὲ δυτικὰ κράτη καὶ τράπεζες. Ἡ ὑπαρξὴ ἐξάλλου ἀνέλεγκτου χρήματος διήρυνε τὴν τρομοκρατία. Τὸ γνωστὸ σύνθημα τῶν κινέζων φιλοσόφων «σκοτώσε ἓνα, νὰ φοβηθοῦν 10 χιλιάδες», ἀπέκτησε πολλοὺς ὁπαδούς, τὶς πράξεις τῶν ὁποίων ἡ θεωρία περιορίστηκε νὰ διακρίνει σὲ ἀληθινὴ ἢ πολιτικὴ τρομοκρατία. Γιὰ τὸ προδικαστικὸ ὅμως θέμα τοῦ ξεπλύματος χρήματος, ἡ ἀκαδημαϊκὴ αὐτὴ διάκριση δὲν εἶχε σημασία. Ὁργανωμένες ομάδες-ἀδελφότητες ποὺ ἔχουν κατανεμίει τὸν πλανήτη, ὅπως ἡ French Connection, ἡ Κινεζικὴ Τριάδα, ἡ γιαπωνέζικη Yaku διακινοῦν τεράστιες ποσότητες ναρκωτικῶν καὶ τεράστια ἔσοδα. Ἄν σκεφθεῖ κανεῖς ὅτι στὴν Κολομβία, ὅπου μέχρι τὸ 1970 οἱ βαρῶνοι τῶν ναρκωτικῶν καλλιεργοῦσαν παράνομα μαριχουάνα γιὰ ἐξαγωγή στὶς ΗΠΑ, ἡ ζήτηση ἦταν τέτοια ὥστε μεταπήδησαν στὴν παραγωγὴ κοκαΐνης μὲ περιθώρια κέρδους μετὰ 6000-10000% !! μὲ τεράστια ἔσοδα τῶν καρτέλ αὐτῶν. Στατιστικὰ ἐκτιμᾶται ὅτι ἀπὸ τὰ ἐτήσια ἔσοδα ἀπὸ χρῆση ναρκωτικῶν τῆς τάξης 200 δις δολαρίων, τὸ 1/6 διατίθεται σὲ ἔξοδα, ἐνῶ τὰ 5/6 τοποθετήθηκαν ἐπενδυτικὰ σὲ ἐμπορικὲς καὶ χρηματοδοτικὲς ἐπιχειρήσεις. «Λευκάνθηκαν».

Ἡ ἄγρια οἰκονομία ἢ «ἡ οἰκονομία τοῦ διαβόλου», ὅπως τὴν ἀποκάλεσε ὁ Alfred Sauvy, μετρίεται μὲ τὸ δικό της στατιστικὸ μηχανισμό τὸν λεγόμενο

PCB (produit criminel brut) που χρησιμοποιείται για τη μέτρηση του ακαθάριστου προϊόντος του έγκλήματος²⁴. Αυτό έδειξε ένα τρίς έκατομμύρια δολάρια για τη δεκαετία του '90 και τουλάχιστον σέ τρία τρίς έκατομμύρια υπολογίζονται για την τρέχουσα δεκαετία τὰ έσοδα τών παρανόμων του κόσμου. Ο αποκαλούμενος homo corruptus είναι πανταχού παρών. Η διαφθορά κινείται παντού και σέ κάθε χώρα έχει την ταυτότητά της, όπως ένδεικτικά μαύρα χρήματα, pots-de-vin (Γαλλία), bakchich (άραβικά), propina (Νότιος Άμερική), Long bao (ό κινέζικος κόκκινος φάκελος), άδιαφορώντας για την αξία της ζωής, άρνούμενη όποιοδήποτε σύστημα αξιών και άποδεχόμενη μόνον τόν άκραίο έγωισμό²⁵. Κρίση χωρίς κοινωνιολογικό προηγούμενο, τη χαρακτήρισε ό κοινωνιολόγος Leo Moulin²⁶ ένώ, άλλοι την παρομοίασαν με «λευκή πανώλη»: γενίκευση χωρίς έλπίδα²⁷. Άλλά ή διαφθορά είναι μόνο μία πράξη του σύγχρονου παγκόσμιου θεάτρου της κατάπτωσης, παράστασης άνοικτης και ελεύθερης, στην όποία οί άνθρωποι παρακολουθούν καθημερινά χωρίς είσιτήριο. Οί λεπτομέρειες του σεναρίου πάνω στην άνομία, την άπειλή τών δημοκρατικών δεσμών, τη μόλυνση του περιβάλλοντος και της ίδιας της κοινωνίας και της ύπονόμευσης μίας ύγιους οίκονομίας που δέν θά διατηρούσε τó μισό πληθυσμό της γής κάτω άπό τó έπίπεδο της φτώχειας, θά ήταν συντριπτικές. Άρκεί τó σκηνικό με παιδιά, σκηνές άπό χώρες που δέν έχουν ή δέν ύπάρχει έλπίδα νά χαρακτηριστούν «άναπτυγμένες», τά θεάματα «άποκάλυψης» με σκηνοθέτη την τρομοκρατία ή την άσυνειδησία στό όνομα του προσωπικού όφέλους ή του νεοναρκισσισμού, ή της ψευτικής ιδεολογίας, οί πορείες τών λαών για ένα «παγκόσμιο τουλάχιστον» που λέγεται ειρήνη, ή προβολή του άμοραλισμού και ή κατά τόν Καστοριάδη «άνοδος της άσημαντότητας»²⁸, ό κίνδυνος του ανθρώπου άπό τó ίδιο του τó παιδί, την Έπιστήμη, για νά διερωτηθεί κανείς γιατί φτάσαμε έδω. Μήπως βρισκόμαστε μπροστά σέ έναν άλλο Μεσαίωνα ή και σέ κάποια μετá-πολιτισμένη

24. Smets, P-F., *Éthique ou Cosmétique? Le retour des valeurs dans un monde paradoxal*, Bruxelles, Bruyant (2002), σ. 26.

25. Βλ. Smets, ό.π., σ. 27.

26. Moulin, L., *Revue générale*, 1994 No. 10 σ. 19-25 άναφερόμενος ύπό Smets, P-F, ό.π., σ. 27.

27. Βλ. Suffert, G. - Chaunu, P., *Comment éviter le suicide de l'Occident*, Paris, Gallimard (1976), σ. 8.

28. Castoriadis, C., *La montée de l'insignifiance*, 1996.

περίοδο ή μήπως περνάμε σ' αυτό το σημείο που ο Νίτσε στην «Πτώση των Ειδώλων» έβλεπε να φτάνει ο άνθρωπος «στο αίσθημα της απαξίας της ύπαρξης» ή τελικά πρέπει να παραδεχθούμε ότι φτιάξαμε ένα κόσμο λάθος ;

Επιτρέπει λοιπόν ο κόσμος αυτός την ανάπτυξη μιας ήθικης των επιχειρήσεων και ακόμα ειδικότερα μία κοινωνική ευθύνη των εταιριών ή μήπως είναι, όπως χαρακτηρίστηκε, πρόφαση διεθνών συνεδρίων, υποκατάστατο (Ersatz) της ήθικης, απλό θέαμα, προπαγάνδα ή κατάσχεση της ήθικης, υποκρισία ή αλληθινή σταυροφορία; Ήθική ή διακοσμητική, διερωτάται ο σύγχρονος Paul Smets²⁹.

Σε σχέση με την ήθική των επιχειρήσεων, η βιβλιογραφία είναι έκτενης, έδρες πανεπιστημιακές δημιουργούνται, και διαφαίνεται η ήθική των επιχειρήσεων να γίνεται επιστημονικός κλάδος. Αναπτύσσεται στο χώρο συνάντησης της ήθικης και της οικονομικής επιστήμης³⁰. Θεωρίες θέτουν ως βάση για συζήτηση την οργανωτική δομή, την ιεραρχική της επεξεργασία και, πάνω σ' αυτήν την αντίληψη συζητούν για την ευθύνη των διευθυνόντων, δηλαδή την ατομική συμπεριφορά τους, ενώ άλλοι δίνουν έμφαση στα οργανωτικά στοιχεία της ίδιας της κοινωνίας (De George), ιδίως στην ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης και δη μιας εξισωτικής δικαιοσύνης με βάση την οποία αξιολογούνται οι αδέμιτες πρακτικές της αγοράς³¹.

3. Η απάντηση μπροστά στο δίλημμα. Οι θεμελιώδεις προσεγγίσεις

Το έρώτημα που θέτουν στον εαυτό τους οι διοικούντες δεν παύει να είναι: Πώς θα ενεργήσω μπροστά σ' αυτό το δίλημμα;³² Είναι θέμα τεχνικής δημο-

29. Smets, ό.π. (ύποσ. 24), που προλογίζει το έργο του, ό.π., σ. 8, γράφοντας ότι «όπου έμφανίζεται ένας Κρέων, μία Αντιγόνη πρέπει να ξαναγεννιέται».

30. Stackhouse, M.-McCann, D.-Roels, Sh.-Williams, P., On Moral Business-Classical and Contemporary Resources for Ethics in Economic Life, Grand Rapids, W. Eerdmans Publ. Co. (1995).

31. Βλ. γενικά Moore, G. (ed), Business Ethics: principles and practice, University of Northumbria at Newcastle, EBEN UK, Business Education Publishers (1997), σ. 10, 23 έπ., Hodapp, P., (ed), Business Ethics and the Law, University Press of America (1991). Επίσης Lippke, R., Radical Business Ethics, Lanham, Rowman & Littlefield Publications (1995), σ. 9,15.

32. Βλ. σε σχέση με τη διαδικασία λύσης ήθικων ζητημάτων Mason, R.-Mason, Fl.-Cul-

σίων σχέσεων, πολιτικής δεξιάτητας ή ύπάρχουν ήθικές άρχές - όδηγοί; Μέχρι τά μέσα του τελευταίου αιώνα, ή κοινότητα των έπιχειρήσεων ήταν ασφάλης για τó ρόλο της ότι συνεισφέρει στο κοινό καλό με τη δημιουργία πλούτου και την επέκταση των εύκαιριών. Άπό τó 1960 ή έμπιστοσύνη στις έπιχειρήσεις άρχισε νά μειώνεται. Οί τεχνολογικές έξελίξεις, ή οίκουμενοποίηση των άγορών, οί νέες μορφές άπασχόλησης, οί νέες όργανωτικές δομές, τó θέμα του περιβάλλοντος, ό θάνατος της διαφορετικότητας, άποτέλεσαν τις δυνάμεις μιάς σύνθετης είκóνας της έπιχείρησης, δύσκολα έρμηνευόμενης. Ή δυσπιστία άρχισε νά διογκώνεται, ένώ άπό την άλλη μεριά οί έπιχειρήσεις αναζητούσαν τó στήριγμα της δημόσιας έμπιστοσύνης ώστε νά διατηρήσουν τη λεγόμενη «άδεια νά έπιχειρούν». Στο μεταβάλλόμενο κόσμο των έπιχειρήσεων οί κανόνες του άνταγωνισμού μεταβάλλονται επίσης. Ή έπιτυχία σ' αυτόν προϋποθέτει μετακίνηση σε άνθρωποκεντρικό σύστημα, σημαίνει βαθύτερες σχέσεις με τούς έργαζόμενους, τούς καταναλωτές, τούς προμηθευτές, τούς έπενδυτές, την κοινότητα γενικά, έτσι ώστε, μέσω της προσαρμογής και της καινοτομίας, οί έπιχειρήσεις νά διατηρούν τη δημόσια έμπιστοσύνη, μία «περιλαμβάνουσα προσέγγιση» όπως χαρακτηρίστηκε³³. Μέσα σ' αυτή κινείται ή αντίληψη ότι για νά λειτουργήσει μία έπιχείρηση ως μέρος της κοινωνίας χρειάζεται νά άποδέχεται και νά πραγματώνει όρισμένες άξίες, κανόνες γενικά άποδεκτούς, όπως ή έμπιστοσύνη, ή έντιμότητα, ή δέσμευση στις ύποχρεώσεις. Όταν οί έπιχειρήσεις κατεβαίνουν στο γήπεδο του άνταγωνισμού, άποδέχονται ότι ύπάρχουν κανόνες παιχνιδιού κοινώς άποδεκτοί άπό όλους τούς παίκτες. Χωρίς αυτούς ή έπιχειρηματική δραστηριότητα θά έκφυλιζόταν σε οίονει λαθρεμπόριο. Μήπως και ή «ιδιωτικοποίηση» δέν ένέχει την ιδέα μίας αυτονόητης άποδοχής κοινών κανόνων συμπεριφοράς άπό τούς ιδιώτες αναδόχους των πρώην «δημοσίων δραστηριοτήτων»; Και ή άποδοχή αυτών των κανόνων, ή ταυτότητα της έπιχείρησης, δίνεται άπό τούς διοικούντες, πού άντιπροσωπεύουν τις άξίες της έπιχείρησης. Και όσο ή παγκοσμιοποίηση της οίκονομίας φαίνεται νά έδραιώνεται, τόσο οί διοικούντες γίνονται μοντέλα δύναμης και έπιρροής ώστε νά έμφανίζονται ή νά θεωρούνται ότι άποδίδουν τις άξίες και τó στίλ μιάς κοινωνίας.

nan, M., Ethics of Information Management, SSBE, Thousand Oaks, SAGE Publications, (1995), σ. 102 έπ., 109 έπ.

33. Βλ. Moore, G., ό.π., σ. 5.

Κάθε επιχείρηση, όπως κατά τεκμήριο κάθε άνθρωπος, δεν θέλει μόνο να επιβιώσει αλλά και να ευημερήσει. Ποιές αξίες χρειάζεται και με ποιό κριτήριο θα τις επιλέξει μία επιχείρηση; Τρεις προσεγγίσεις κυριαρχούν³⁴. Η πρώτη επικεντρώνεται στις συνέπειες των πράξεων, ή δεύτερη σε καθήκοντα, δικαιώματα και υποχρεώσεις και ή τρίτη στην ανθρώπινη φύση. Τήν πρώτη προσέγγιση εκφράζει ή τελολογική θεωρία. Σημασία έχουν οι συνέπειες της ανθρώπινης πράξης και κάθε πράξη αξιολογείται με βάση τα επιτυγχανόμενα αποτελέσματα. Έδω οι έννοιες καθήκον, υποχρέωση ή δικαιώματα υποτάσσονται στις έννοιες τέλος ή σκοπός της πράξης. Η μία μορφή της τελολογικής θεωρίας προσανατολίζεται στο έγω. Δέχεται ως όρθη εκείνη την πράξη της οποίας οι συνέπειες μεγιστοποιούν το δικό μου καλό ή αντίστροφα με βλάπτουν. Η δεύτερη μορφή της, ο λεγόμενος ωφελιμισμός, δέχεται ως όρθη την πράξη της οποίας οι συνέπειες μεγιστοποιούν το γενικό καλό, όλης της ανθρώπινης κοινότητας. Στην τελολογική θεωρία αντιτάσσεται ότι την ήθικη ζωή πρέπει να κατευδύνουν και συνεπώς να κρίνεται από ήθικες αρχές (κανόνες) οδηγούς των πράξεών μας. Τή θέση αυτή διατυπώνει ή δεύτερη προσέγγιση.

Για τή θεωρία της δεοντολογίας αυτό που είναι κρίσιμο για τις πράξεις μας είναι οι κανόνες και οι αρχές. Και έδω έχουμε διακλάδωση με δυο διαφορετικές κατευδύνσεις. Η καντιανή δεοντολογία δέχεται ότι ή ήθικη σκέψη πρέπει να άφορά δράσεις που κινούνται όρθολογικά και χρησιμοποιούν αρχές εφαρμοστέες παγκοσμίως σε όλες τις ανθρώπινες πράξεις. Το καλό το κάνουμε όχι λόγω κλίσεως προς αυτό αλλά έπειδή έχω το καθήκον, δηλαδή σεβόμενος τους άλλους ως λογικά και ελεύθερα όντα. Το καθήκον συνδέεται έτσι προς τήν ιδέα «παγκόσμιων αρχών» που πρέπει να κυριαρχούν των πράξεων. Στο έρώτημα αν υπάρχουν τέτοιες αρχές ό Kant όνομάζει ως ύψιστη αρχή το «κατηγορικό πρόσταγμα». Δηλαδή έτσι πρέπει να πράττουμε ως εάν ή πράξη μας θα μπορούσε να αποτελέσει παγκόσμια αρχή της ανθρώπινης δράσης με τήν όποία ό κόσμος θα μπορούσε να ζήσει. Έτσι όμως ή καντιανή δεοντολογία έπιτρέπει στον καθένα να επικαλείται ότι αυτό που πράττει «πρέπει» να είναι παγκόσμια αρχή π.χ. να κλέβεις όταν

34. Βλ. ιδίως Donalson, Th.-Werhane, P. (ed), Ethical Issues in Business. A philosophical approach, 2nd ed., New Jersey, Prentice Hall, (1983), σ. 7 έπ., Kitson, A-Campbell, R., The ethical organisation. Ethical Theory and Corporate Behaviour, MacMillan Business (1996), σ. 7 έπ.

βρίσκεις ευκαιρία. Άν ο Kant υποθέτει ότι το κατηγορικό πρόσταγμα είναι κάτι που όλα τα λογικά άτομα μπορούν να «άνακαλύψουν» και να συμφωνήσουν ως προς αυτό, άλλοι, όπως ο John Locke και ο σύγχρονος John Rawls προτιμούν να «φτιάξουν» παγκόσμιες αρχές μιας «δίκαιης κοινωνίας» που καθ' υπόθεση δεν έχει νόμους και στηρίζεται σε κοινωνικό συμβόλαιο των μελών της. Η δεοντολογική θεωρήση δεν δίνει ικανοποιητικά μέσα για τυχόν επιτρεπτές εξαιρέσεις στους γενικούς κανόνες.

Η τρίτη προσέγγιση της ηθικής σκέψης, η αριστοτελική, επικαλείται την ανθρώπινη φύση. Ξεκινάει από τη θέση ότι σε όλους τους ανθρώπους ένυπαρχουν «δυνατότητες». Η ανθρώπινη εξέλιξη, το πνευματικό, το ηθικό, το κοινωνικό δυναμικό της, σημαίνει τελειοποίηση της ένυπαρκτης ανθρώπινης φύσης (σοφία, γενναιοφροσύνη, αυτοπεριορισμός). Το κριτήριο του ηθικού χαρακτήρα της πράξης είναι κατά πόσο αυτή είναι συμβατή με τις ένυπαρκτες ανθρώπινες ικανότητες. Κατά της θεωρίας αυτής προβάλλεται η δυσκολία της επαλήθευσης ότι όλα τα ανθρώπινα όντα πράγματι έχουν τις ίδιες ένυπαρκτες ικανότητες.

Συνεπώς, με βάση τα παραπάνω, ο διευθύνων την εταιρία έχει την επιλογή, κατά τη λήψη της απόφασης, να ενεργήσει τελεολογικά προτάσσοντας εγωιστικά το συμφέρον του μετόχου και τη μεγιστοποίηση των κερδών, ή ωφελμιστικά γιατί έτσι θα συμβάλει στην ευημερία τελικά της κοινωνίας, ή δεοντολογικά σύμφωνα με αρχές ευρύτερης κοινωνικής ευθύνης που θα ήθελε να ισχύουν αμετάβλητες παντού, ή ακόμα να αποφασίσει σύμφωνα με τις δικές του ηθικές αξίες και προσωπικές δυνατότητες. Οί περι ηθικής θεωρίες είναι εργαλεία. Διευκολύνουν στη σύγκριση του «τί είναι» με αυτό που «έπρεπε να είναι». Τα ηθικά πρότυπα και οι αρχές παρέχουν, όπως προτάθηκε, ένα τύπο διορθωτικού φακού που αποδίδει την εικόνα των πραγμάτων όπως «έπρεπε να είναι» σε σχέση με την εκτός εστίας ομιχλώδη εικόνα τους για εκείνον που έχει έλλιπη όραση. Για την ηθική γλώσσα της διορθωτικής όρασης, αυτή ή μη έστιασμένη εικόνα των πραγμάτων είναι «τό τί είναι»³⁵.

35. Βλ. May, W.F., *The physicians covenant*, Philadelphia, Westminster (1983) αναφερόμενος υπό Mason, R-Mason, F-Culnan, M., *Ethics of Information Management*, Thousand Oaks Sage Series in business ethics, SAGE Publications, (1995), σ. 88 έπ. «ethics as corrective vision: actual versus theory».

4. Από τις γενικές στις ειδικές θεωρίες

Θεωρητικοί χρησιμοποίησαν τις περι ηθικής θεωρίες. Οί Cavanagh, Moberg και Velasquez ανέπτυξαν μία κανονιστική θεωρία για την ηθική των επιχειρήσεων ενσωματώνοντας τις ηθικές αντιλήψεις του ωφελιμισμού, τις ιδέες των δικαιωμάτων και της δικαιοσύνης³⁶. Πράξεις που παραβιάζουν τις αρχές της ωφέλειας, δικαιώματα, κανόνες δικαιοσύνης, αν δεν προέρχονται από μία έσωτερική παρόρμηση επιμέλειας δεν είναι αποδεκτές. Οί Brady και Dunn³⁷ χρησιμοποίησαν την καντιανή δεοντολογία και τον ωφελιμισμό ως μη αντιθετικές αλλά συμπληρωματικές θεωρίες. Το μοντέλο τους αντανακλά την παγκόσμια προοπτική των ανθρώπινων πράξεων —σύμφωνα με την καντιανή ιδεολογία— και την ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης περίπτωσης, μέσω του ωφελιμισμού, ό οποίος, προκειμένου να μετρήσει το μεγαλύτερο καλό για το μεγαλύτερο αριθμό, προϋποθέτει γνώση των ατομικών αναγκών και επιθυμιών.

Την άριστοτελική εμφάνιση στην «ευδαιμονία» με την έννοια της αρετής ως το μέγιστο ανθρώπινο καλό, μετέφεραν στην επιχειρηματική ηθική οί Desjardin, Solomon και Horvath³⁸. Εφόσον οί άνθρωποι είναι κοινωνικά όντα, ή κοινωνία είναι ή ηθική βάση για τὰ άτομα. Μέσα σ' αυτήν τὰ άτομα έρμηνεύουν συγκεκριμένους ρόλους με χωριστό ηθικό περιεχόμενο. Το «τέλος» κάθε άτομου ύποχωρεί μπροστά σ' αυτό της κοινότητας. Κατά τον Solomon ή επιχείρηση δεν είναι παρά μία αντίστοιχη κοινότητα, μία «άριστοτελική πόλις».

Ένα άλλο, συνεκτικό μοντέλο (Lutz Preuss)³⁹ επικεντρώνεται μὲν στο ότομο όταν λύνει τὰ ηθικά διλήμματα με βάση την ηθική διαίσθησή του, αλλά συγχρόνως αξιολογεί τούς περιορισμούς που προέρχονται από την οργανωτική

36. Cavanagh, G.F.-Moberg, D.J.-Velasquez, M., The ethics of organizational politics, Academy of Management Review, (1981), σ. 363-74.

37. Brady, F.N.-Dunn, C.P., Business meta-ethics: An Analysis of two theories, Business Ethics Quarterly, 1995, τεύχος 5, σ. 385-398.

38. Βλ. περι αυτών βλ. Preuss L., A moral handrail for business: the need for a contextual model of business ethics, στο Moore G. (ed), Business Ethics, 1997, ό.π., σ. 41 ό.π., 44 ό.π.

39. Ό Preuss, L., ό.π., ασκώντας κριτική στα άλλα μοντέλα, προτείνει συνεκτικό μοντέλο, σ. 52 ό.π. Βλ. όμως για τὰ μειονεκτήματα των συνεκτικών μοντέλων, Moore, G., ό.π. (όποσ. 31), σ. 43.

δομή της επιχείρησης, και αυτούς που απορρέουν σε έθνικα και διεθνή επίπεδα. Η οικονομική τάξη νοείται ως πολιτικό-κοινωνικό συμβόλαιο. Έτσι, όταν μία επιχείρηση αντιμετωπίζει ένα ήθικα πρόβλημα, έχει τριπλή εναλλακτική λύση: ή μία ανταγωνιστική στρατηγική που στηρίζεται σε μία προληπτική προσέγγιση των ήθικων προβλημάτων ή σε μία πολιτική στρατηγική για αλλαγή των κανόνων του παιχνιδιού ή σε μία στρατηγική εξόδου. Έτσι ανταποκρίνεται στο αίτημα του Friedman ότι η επιχείρηση πρέπει να επιδιώκει δραστηριότητες διαμορφωμένες έτσι ώστε να μεγιστοποιούν τα κέρδη για όσο χρόνο μένει μέσα στους κανόνες του παιχνιδιού.

Και εδώ εμφανίζονται δύο πρότυπα ήθικης συμπεριφοράς⁴⁰. Το ένα αποδίδει τη «συμπεριφορά του ατόμου» προς την επιχείρηση ως οργανωμένη ένότητα. Το άτομο θα συμπεριφερθεί σύμφωνα με τις ίδιες αρχές που εφαρμόζει στις προσωπικές του σχέσεις δηλαδή το λεγόμενο πρότυπο «της συνήθους ήθικότητας». Δηλαδή, αναμένεται να είναι έντιμος, συνειδητοποιημένος, πιστός, ανοικτός. Από την άλλη όμως μεριά δημιουργείται δεύτερο «πρότυπο συμπεριφοράς της επιχείρησης προς το άτομο». Η επιχείρηση θεωρείται ως τέτοια μόνον όταν μπορεί να λαμβάνει ορθολογικές αποφάσεις που σχετίζονται με τους σκοπούς της και ότι δεν έχει ήθικα δικαιώματα ελευθερίας ή αυτονομίας. Τα άτομα πλέον που την αντιπροσωπεύουν υποκύπτουν σε μία οργανωτική λογική⁴¹ που υπαγορεύει τα ατομικά συμφέροντά τους να παραμερίζονται και να εγκολπώνονται για τις αποφάσεις τους αυτό που επιβάλλει το συμφέρον της επιχείρησης. Έτσι κινούνται ανάμεσα στο σχιζοφρενικό δίδυμο της «συνήθους ήθικότητας», απόρροια της προσωπικής τους ζωής, και του «ορθολογισμού», απόρροια του ανήκειν σε μία επιχείρηση⁴². Τί θα επιλέξουν σε δεδομένη στιγμή; Η επιλογή δεν είναι απλή ή χωρίς συνέπειες. Εάν εγκαταλείψει κάποιος το «κριτήριο του ορθολογισμού των

40. Βλ. Donalson, Th.-Werhane, P., ό.π., σ. 131.

41. Στην θεωρία του Lippke, R., *Radical Business Ethics*, Lanham, Rowman and Littlefields Publ. (1995), η προσέγγιση της επιχειρηματικής ήθικης γίνεται με έμφαση μεγαλύτερη στα δομικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας παρά στην ατομική συμπεριφορά, σ. 3.

42. Στο έργο των Mason, R.-Mason, Fl.-Culnan, M., *Ethics of Information Management*, Thousand Oaks, SSBE, SAGE Publications, (1995), σ. 102, προτείνεται διαδικασία έξι φάσεων - έρωτημάτων για τη λύση ήθικου διλήμματος: 1) ποιά είναι τα πραγματικά γεγονότα, 2) ποιοι οι εφαρμοστέοι ήθικοι κανόνες, 3) ποιός αποφασίζει, 4) ποιοι οι αξίες υπερέχουν, 5) πώς πρέπει να ληφθεί ή απόφαση, 6) πώς διασφαλίζεται ή μη επανάληψη.

ἐπιχειρηματικῶν ἐνεργειῶν», τότε ἐγκαταλείπει ἕναν ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις ὅρους τῆς πολιτισμένης ζωῆς καὶ προόδου γιὰ ἀντιμετώπιση τῆς ἄγνοιας, τοῦ ὑπερπληθωρισμοῦ, τῆς πείνας, τῶν ἀσθενειῶν. Ἐὰν πάλι ἐγκαταλείψουμε τὸ «κριτήριο τῆς συνήθους ἡθικότητας», τότε στὴν πραγματικότητα καταστρέφουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας ὡς ἡθικὰ ὄντα καὶ μεταθέτουμε τὶς μεταξὺ μας σχέσεις σὲ καθαρά μηχανιστικές καὶ ὕλιστικές. Τὸ νὰ βρεθεῖ μία τρίτη ὁδὸς δὲν εἶναι θέμα πρακτικὸ ἢ πολιτικὸ, οὔτε κοινωνιολογικὸ ἀλλὰ πάλι μόνον ἡθικὸ⁴³.

5. Παραδείγματα θέσης σὲ ἐπιχειρηματικὰ διλήμματα

Ἄς δοῦμε πῶς λειτούργησε ἡ ἡθικὴ συνείδηση⁴⁴ καὶ ποιὲς λύσεις δόθηκαν σὲ ἡθικὰ διλήμματα, σὲ γνωστὲς ὑποθέσεις ποὺ πέρασαν ὡς κλασικὲς στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

α) Ἡ ὑπόθεση Pinto, ἡ ἀποκαλούμενη ὡς ἡ Pinto τρέλα

Στις ἀρχὲς τοῦ '70 μία γυναίκα ὡδηγοῦσε ἕνα αὐτοκίνητο Ford Pinto⁴⁵. Σὲ αὐτοκινητόδρομο μεγάλης κυκλοφορίας ἕνα ἄλλο αὐτοκίνητο κτύπησε τὸ πίσω μέρος τοῦ αὐτοκινήτου της. Τὸ ρεζερβουάρ ὑγραερίου τοῦ Pinto διαλύθηκε, τὸ αὐτοκίνητο ἀνεφλέγη καὶ ἐξερράγη σὰν πύρινη σφαῖρα. Ἡ ὡδηγὸς σκοτώθηκε. Γιατί τὸ αὐτοκίνητο ἀνεφλέγη τόσο εὐκολα; Περίπου 500 μοιραῖα ὅμοια ἀτυχήματα μὲ τὸ ἴδιο αὐτοκίνητο εἶχαν συμβεῖ. Μετὰ ἀπὸ ἐκτεταμένη ἔρευνα δόθηκαν οἱ ἐξῆς ἀπαντήσεις:

- Ἀντιμετωπίζοντας σκληρὸ ἀνταγωνισμό τῆς Volkswagen σὲ μία κερδοφόρα ἀγορὰ μικρῶν αὐτοκινήτων, ἡ Ford Motor ἐπιτάχυνε τὴν παραγωγή τοῦ Pinto σὲ μικρότερο ἀπὸ τὸ συνηθισμένο χρόνο κατασκευῆς. Οἱ μηχανικοὶ τῆς Ford, σὲ πειράματα σύγκρουσης στὸ προπαραγωγικὸ στάδιο, ἀνακάλυψαν ὅτι οἱ συνδέσεις τῶν ὀπισθίων τροχῶν μποροῦσαν νὰ καταστρέψουν εὐκολὰ τὸ σύστημα μετάδοσης τοῦ ὑγραερίου.
- Δεδομένου ὅτι, ὅταν ἀνακαλύφθηκε αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα, τὰ διάφορα ἔξαρ-

43. Βλ. Donalson, Th.-Werhane, P., ὅ.π. (ὑποσ. 34), σ. 135.

44. Βλ. Donalson, Th.-Werhane, P., ὅ.π. (ὑποσ. 34), σ. 135.

45. Βλ. Birsch, D.-Fiedler, D. The Ford Pinto Case, A study in Applied Ethics, Business and Technology, Albany, State University of New York Press (1994).

τήματα είχαν ήδη τοποθετηθεί, οί διευθύνοντες της Ford αποφάσισαν να προχωρήσουν στην κατασκευή του αυτοκινήτου με το ελαττωματικό ρεζερβουάρ, έστω και αν η Ford είχε την εύρεσιτεχνία άλλου ασφαλέστερου ρεζερβουάρ ύγραερίου.

- Για περίπου οκτώ χρόνια μετά, ο Ford έπιτυχώς πίεζε πολιτικούς, ακόμα παραπλανώντας, έναντιον μιας νομοθετικής έπιβολής προτύπων ασφαλείας που θα υποχρέωνε τη Ford να αλλάξει το εύχερωσ ανάφλεγόμενο ρεζερβουάρ ύγραερίου.
- Με συντηρηητικούς ύπολογισμούς, τὰ άτυχήματα από συγκρούσεις του Pinto είχαν προκαλέσει 500 θανάτους από φωτιά σε άνδρώπους που θα σωζόντουσαν έάν το αυτοκίνητο δέν ανάφλεγόταν άμέσως. Σε σχέση με τὰ φλεγόμενα μάλιστα Pinto, ο διαφημιστής τους σε κάποια ραδιοφωνική διαφήμιση άφήρεσε μία γραμμή που έλεγε «Το Pinto σάς άφήνει με ένα θερμό συναίσθημα».
- Η Ford γνώριζε ότι το Pinto είναι παγίδα φωτιάς και ώστόσο κατέβαλε έκατομμύρια για έξωδικαστικούς συμβιβασμούς άπαιτήσεων και ήταν έτοιμη να πληρώσει μεγάλα ποσά για να άποτραπεί νομοθετική μεταβολή των προτύπων. Τελικά το 1977 τὰ νέα Pinto έφεραν μικρές βελτιώσεις που ήταν άναγκαίες για να άποτρέπεται η φωτιά.

Και το έρώτημα που τέθηκε ήταν γιατί η Ford έπί οκτώ χρόνια δέν έπέφερε αυτές τις μικρές βελτιώσεις ώστε να μή χαδούν τόσοι άνδρωποι; Η άπάντηση: Η Ford περίμενε αυτά τὰ οκτώ χρόνια γιατί η έσωτερική άνάλυση «κόστους-ώφέλειας», που δείχνει τη σε δολάρια άξία του άνδρώπου⁴⁶, κατέληγε ότι μία άλλαγή δέν θα ήταν προσοδοφόρα. Και άς δοΰμε το σκεπτικό. Η αυτοκινητοβιομηχανία, κατὰ τη διάρκεια της διοικηηικής έρευνας, χρησιμοποίησε όμοσπονδιακή μελέτη σύμφωνα με την όποία η Άμερικανική Διοίτηση Άσφαλείας των Έθνικών Αυτοκινητοδρόμων είχε ύπολογίσει ότι η «άξία μιας άνδρώπινης ζωής», για το 1972, ήταν 200.725 δολάρια. Στο ποσό αυτό περιλαμβάνονταν μελλονηικές ζημιές, άπώλεια παραγωγικότητας του ύματος, ιαηρικές δαπάνες, ύλικές ζημιές και ψυχική όδύνη (περίπου 10.000 δολάρια) και άλλα έξοδα. Τη μελέτη αυτή η Ford χρησιμοποίησε για να ισχυριστεί ότι όρισμένα μέτρα ασφαλείας θα κόστιζαν περισσότερο από το κόστος της άνδρώπινης ζωής! Πράγματι, ο Διευθυντής

46. Birsch-Fiedler, ό.π., σ. 16-17.

τῆς Ἀσφάλειας τῶν Αὐτοκινήτων τῆς ἐταιρίας ἀπέστειλε στὴν Ὑπηρεσία Μεταφορῶν ὑπόμνημα, καὶ ἐνοιῶθε σίγουρος μὲ αὐτὸ, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο, ἐν ὀλίγοις δεχόταν ὅτι: Εἶναι ἀποδεκτὸ τὸ νὰ καοῦν 180 ἄνθρωποι κάθε χρόνο ἀκόμα καὶ ἂν ἡ τεχνολογία μπορούσε νὰ σώσει τὴ ζωὴ μὲ 11 δολάρια τὸ αὐτοκίνητο. Σ' αὐτὸ τὸ ὑπόμνημα μὲ τίτλο «11 δολάρια ἐναντι θανάτου φωτιάς ἐπὶ τῶν ὠφέλειων καὶ τοῦ κόστους σὲ σχέση μὲ τὴ διαρροὴ ὑγραερίου τοῦ Pinto», τὸ συνολικὸ ὄφελος ποὺ ἡ βιομηχανία θὰ ἔχανε θὰ ἦταν 49,5 ἑκατομμύρια δολάρια (180 X 200.000 δολάρια πλέον ἐξόδων), ἐνῶ τὸ κόστος γιὰ τὴν τεχνικὴ βελτίωση τοῦ ρεζερβουὰρ λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι κυκλοφοροῦσαν 11 ἑκατομμύρια αὐτοκίνητα ἐπιβατηγὰ Pinto καὶ 1,5 ἑκατομμύρια εἰληφρὰ φορτηγὰ ἐπὶ 11 δολάρια τὸ αὐτοκίνητο θὰ ἀνερχόταν σὲ 137 ἑκατομμύρια δολάρια. Ἄρα ἀξίζει νὰ σκοτώνονται οἱ ἄνθρωποι!⁴⁷

Σὲ ἐκτεταμένο ἐπίπεδο, ἡ «κόστος-ὠφέλεια ἀνάλυση» μπορεῖ νὰ φαίνεται ἀπλὰ ὡς συστηματικὸ σκεπτικὸ σὲ σχέση μὲ τὸν τρόπο λήψης ἐπιχειρηματικῶν ἀποφάσεων. Γιὰ νὰ ἐφαρμοστοῦν οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης πρέπει ὅλα τὰ κόστη καὶ οἱ ὠφέλειες νὰ ἐκφραστοῦν μὲ τὸ ἴδιο κοινὸ μέτρο περιλαμβανομένων καὶ τῶν ἀγαθῶν ποὺ δὲν εἶναι ἀντικείμενα συναλλαγῆς. Τὸ πλέον δραματικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ. Στὴν κόστος - ὠφέλεια ἀνάλυση, ἓνα γνήσιο παιδί τοῦ ὠφελιμισμού, οἱ ἰσοδυναμίες καθορίζονται ἐκ τῶν προτέρων ὅπως ὑπολογίζονται οἱ πρῶτες ὕλεις. Τὸ ἀποτέλεσμα καθορίζεται ἀριθμητικὰ⁴⁸.

6) Ἡ ποτάμια τύφλωση

Ἡ ποτάμια τύφλωση⁴⁹ εἶναι ἀγωνιώδης ἀσθένεια ποὺ μολύνει κάθε χρόνο 18 ἑκατομμύρια φτωχῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦν στὰ ἀπομακρυσμένα χωριὰ στὶς ὄχθες ποταμῶν στὶς τροπικὲς περιοχὲς τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Νότιας Ἀμερικῆς. Ἡ ἀσθένεια προκαλεῖται ἀπὸ ἓνα μικρὸ παράσιτο ποὺ περνάει στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ δῆγμα τῆς μαύρης μύγας ποὺ ἀναπαράγεται στοὺς τροπικοὺς ποταμούς.

47. Birsch-Fiedler, ὅ.π., σ. 28.

48. Birsch-Fiedler, ὅ.π., σ. 134.

49. Βλ. Velasquez, M. Business, Ethics, Concepts and Cases, 4th ed., New Jersey, Prentice Hall International (1998), σ. 2 ἐπ.

Μικροσκοπικούς οργανισμούς που ονομάζεται *microfilaria* εισβάλλει στους όφθαλμούς και σιγά-σιγά τυφλώνει.

Τò 1979 έρευνητές της Merck ανακάλυψαν ότι τò χρησιμοποιούμενο στὰ ζώα φάρμακο τής «Ivermectin» θὰ μπορούσε νὰ σκοτώσει τò παράσιτο. Ζήτησαν νὰ αναπτύξουν τήν ανθρώπινη έκδοση του φαρμάκου. Ή ιατρική έρευνα και ή κλινική πειραματική έφαρμογή θὰ απαιτούσε 100 εκατομμύρια δολάρια, κόστος τò όποιο ή εταιρία δύσκολα θὰ άνακτούσε. Ό πρόεδρος και τò έπιτελείο του δεώρησαν ότι ή ανθρώπινη πλευρά ήταν δύσκολο νὰ παραμερισθεί. Ένοιωθαν ως ήθική ύποχρέωση νὰ προχωρήσουν παρά τò μεγάλο κόστος και τες ελάχιστες έλπίδες κάλυψής του. Μετά από έπτά χρόνια κλινικής έφαρμογής, ή Merck πέτυχε νὰ μετασχηματίσει τò Ivermectin σέ ανθρώπινο φάρμακο. Ένα μόνο χάπι, μια φορά τò χρόνο λαμβανόμενο θὰ εκρίζωνε κάθε ίχνος του παράσιτου από τò ανθρώπινο σώμα. 85 εκατομμύρια άνδρωποι βρίσκονταν σέ κίνδυνο τύφλωσης. Ή Έταιρία ζήτησε από τò Διεθνή Όργανισμό Ύγείας, τήν άμερικανική κυβέρνηση και τες κυβερνήσεις τών χωρών που τες μάλιστα τò παράσιτο, νὰ προβοϋν στήν άγορά του φαρμάκου. Κανένας δέν άνταποκρίθηκε. Τότε ή Merck αποφάσισε νὰ μοιράσει τò φάρμακο δωρεάν στὰ ένδεχόμενα δύματα. Ή ίδια χρηματοδότησε διεθνή επιτροπή για νὰ δημιουργήσει τήν ύποδομή και τὰ δίκτυα διάδεσης ώστε νὰ διαφυλαχθεί τò φάρμακο από τή διοχέτευσή του σέ μαύρη άγορά. Τò 1986 τò φάρμακο είχε μεταβάλει τελικά τή ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων. Τò άντάλλαγμα πέρασε στή φήμη τής εταιρίας.

γ) Ή ύπόθεση Goodrich

Πρίν μερικά χρόνια, ό B.F. Goodrich⁵⁰, παραγωγός εξαρτημάτων για όχήματα, κέρδισε διαγωνισμό για νὰ σχεδιάσει, δοκιμάσει και νὰ κατασκευάσει τὰ φρένα άεροπλάνων A7D, πολεμικού άεροπλάνου τò όποιο σχεδιάζόταν. Για νὰ μειώσει τò βάρος, ό Goodrich έγγυήθηκε ότι τò compact φρένο δέν θὰ ξεπερνούσε τὰ 106 pounds, δέν θὰ περιελάμβανε περισσότερα από τέσσερα μικρά δισκόφρενα ή «rotors» και τò άεροπλάνο θὰ σταματούσε μέσα σέ συγκεκριμένη άπόσταση. Ή σύμβαση ήταν κερδοφόρα για τήν εταιρία και οί διοικητές της έπι-

50. Βλ. Vandivier, K. Case Study - The Aircraft Brake Scandal, στò συλλογικό έργο, Donalson Th.-Werhane P., Ethical Issues in Business. A philosophical Approach, 2nd ed., Englewood Cliffs, Prentice Hall (1983), σ. 58 έπ.

θυμούσαν να πιστοποιηθῶν τὰ φρένα, μετὰ ἀπὸ δοκιμῆς, ὡς ἀνταποκρινόμενα στὶς ὑποχρεώσεις ἰδίως τῆς ἀκινητοποιήσεως τοῦ ἀεροπλάνου σὲ συγκεκριμένη ἀπόστασι. Ὁ Kermit Vandivier, ὑπάλληλος τῆς Goodrich, εἶχε ἀναλάβει τὴ σύνταξιν τῆς ἐκθεσῆς ἐπὶ τῶν δοκιμῶν τῶν φρένων, τὶς ὁποῖες δοκιμῆς ἡ κυβέρνησις δὲν φαίνονταν διατεθειμένη οὔτε νὰ ἀμφισβητήσῃ πολὺ δὲ περισσότερον νὰ ἐπαναλάβῃ. Δυστυχῶς, ἔγραψε ἀργότερα, ὁ Vandivier, ὅταν τὰ μικρὰ φρένα δοκιμάστηκαν, ἡ brake lining ἐπένδυσις στὰ στροφεῖα ἐπανειλημμένως διαλύθηκε διότι ἀπλούστατα δὲν ὑπῆρχε ἀρκετὸς χώρος στὴν ἐπιφάνεια τῶν δίσκων νὰ σταματήσουν τὸ ἀεροσκάφος χωρὶς νὰ δημιουργήσουν μεγάλη ὑπερθέρμανσιν ποὺ ἀνάγκαιζε τὶς ἐπενδύσεις νὰ ἀποτύχουν. Ὡστόσο, οἱ ἀνώτεροί του τοῦ εἶπαν «Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ τί συμβαίνει μὲ τὰ φρένα στὶς δοκιμῆς, πρέπει ἡ πιστοποίηση νὰ εἶναι θετική». Μετὰ ἀπὸ ἀρκετὰς δοκιμῆς, ζητήθηκε ἀπὸ τὸν Vandivier νὰ γράψῃ τὴν ἐκθεσὴν του ποὺ θὰ βεβαίωνε ὅτι τὰ φρένα πέρασαν μὲ ἐπιτυχίαν τὶς δοκιμῆς. Ὁ Vandivier ἐξήγησε στὸν προϊστάμενό του ὅτι «ὁ μόνος τρόπος νὰ γραφτεῖ αὐτὴ ἡ ἐκθεσις θὰ ἦταν νὰ παραποιήσῃ τὰ δεδομένα τῶν δοκιμῶν», ὁ ὁποῖος ἀπάντησε «τὰ ξέρω ὅλα αὐτὰ ἀλλὰ πῆρα ἐντολὴν νὰ γίνῃ ἡ ἐκθεσις ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πῶς καὶ τὸ τί ἔπρεπε νὰ γίνῃ». Ὁ Vandivier ἔπρεπε νὰ ἀποφασίσῃ συνεπῶς ἐὰν θὰ συμμετεῖχε σ' αὐτὴν τὴν παραποίησιν. Ἀργότερα δήλωνε: «Ἡ ἐργασία μου πληρωνόταν καλὰ, ἦταν εὐχάριστη, εἶχε πρόκλησιν καὶ τὸ μέλλον φαίνονταν ἀρκετὰ λαμπρό. Ἡ γυναῖκά μου καὶ ἐγὼ εἴχαμε ἀγοράσει σπιτί. Ἐὰν ἀρνιόμουν νὰ συμμετάσχω στὴν A7D ἀπάτη, θὰ ἔπρεπε ἢ νὰ παραιτηθῶ ἢ νὰ μὲ ἀπολύσουν. Ἡ ἐκθεσις σὲ κάθε περίπτωσιν θὰ γραφόταν ἀπὸ κάποιον ἄλλον, ἀλλὰ ἐγὼ θὰ εἶχα τὴν ἱκανοποίησιν ὅτι δὲν θὰ εἶχα συμμετάσχῃ σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεσιν. Ἀλλὰ οἱ λογαριασμοὶ δὲν πληρώνονται μὲ προσωπικὴ ἱκανοποίηση, οὔτε οἱ δόσεις τοῦ σπιτιοῦ μὲ ἡθικὰς ἀρχάς. Τὸ ἀποφάσισα. Τὴν ἄλλη μέρα τηλεφώνησα στὸν προϊστάμενό μου λέγοντας ὅτι ἤμουν ἔτοιμος νὰ ἀρχίσω τὴν ἐκθεσιν πιστοποίησης». Κατὰ τὸ χρόνον ποὺ ὁ Vandivier δούλευε πάνω στὴν ἐκθεσὴν του, ρώτησε τὸ γενικὸ διευθυντή, ποὺ τοῦ εἶχε ἀναθέσει τὸ ἔργον, ἐὰν ἡ συνειδήσὴν του θὰ τὸν ἐνοχλοῦσε σὲ περίπτωσιν ποὺ τυχὸν σκοτωνόταν ἕνας πιλότος. Ὁ γενικὸς διευθυντὴς τοῦ ἀπάντησε «ἀνησυχεῖς γιὰ πολλὰ πράγματα ποὺ δὲν σὲ ἀφοροῦν καὶ σὲ συμβουλεύω νὰ κάνεις ὅ,τι σοῦ εἶπαν». Στὴν ὑπόθεσιν αὐτὴ ὁ Vandivier γνώριζε τί ἦταν τὸ σωστὸ καὶ τὸ ἄδικο, ὅτι ἡ ἀκεραιότητα εἶναι ἀρετὴ καὶ ἡ ἀτιμία εἶναι κακὴ, ἡθικὰς ἀρχὰς ποὺ τὶς μετέφερε ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του, τὸ σχολεῖον, τὸ περιβάλλον του. Ὡστόσο ἡ ὑπόθεσις ἐδείξε ὅτι δὲν κάνουμε πάντα αὐτὸ ποὺ πιστεύουμε ὅτι εἶναι τὸ ἡθικῶς ὀρθὸ οὔτε πάντα

ακολουθούμε αυτό που θεωρούμε ήθικώς καλό. Τò νά σκέπτεται κανείς ήθικὰ συνεισφέρει στην ἀποκάλυψη τῶν ήθικῶν ζητημάτων κατὰ τή στιγμή τῆς ἀλήθειας⁵¹. Ἔχει δύο βασικές λειτουργίες. Μία λειτουργία ἐπιμελείας, δηλαδή νά ἀποφασίσει ἐπὶ ἐνὸς διλήμματος, καὶ μία προληπτική λειτουργία, νά προλάβει μέλλοντα προβλήματα καὶ νά ὑποδείξει προσεγγίσεις ὥστε νά ἀπομακρύνει τὴν πραγματοποίησή τους. Ὅρισμένοι θεωροῦν ὅτι ἡ ήθικὴ σκέψη δὲν εἶναι ἀναγκαία. Εἶναι ἀπώλεια χρόνου σὲ μία κοινωνία ὅπου λειτουργοῦν πολλοὶ ἀποτελεσματικοὶ κοινωνικοὶ μηχανισμοί, ὅπως τὸ νομικὸ σύστημα, τὸ δημοκρατικὸ σύστημα ἐλέγχου. Ἐξάλλου προβάλλεται ὅτι οἱ ήθικὲς δεξιότητες σχηματίζονται στὴ νεαρὰ ἡλικία καὶ ἐμφυτεύονται στοὺς ἀνθρώπους ὡς παιδιὰ ἀπὸ τίς οἰκογένειες, τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, τὴ θρησκεία. Συνεπῶς, ἡ ήθικὴ σκέψη δὲν πρόκειται νά ἀλλάξει τὰ πράγματα. Ἀκραία θέση εἶναι καὶ ἡ ἰδέα τοῦ κακοῦ σπόρου. Γεννημένος ἀνήθικος. Ἀντίθετα, οἱ ὑπέρμαχοι τῆς ήθικῆς σκέψης πιστεύουν ὅτι, α) ἐκεῖνος ποὺ ἔχει τὴ μεγαλύτερη δύναμη, εἴτε λέγεται θία, εἴτε πλοῦτος, εἴτε πληροφόρηση, δὲν ἔχει κατ' ἀνάγκη πάντα δίκιο· β) οἱ κοινωνικοὶ καὶ πολιτιστικοὶ θεσμοὶ ποὺ δημιουργήσε ἡ κοινωνία μας, ὅσο καλοὶ καὶ ἂν εἶναι, δὲν εἶναι ήθικῶς τέλειοι, καὶ γ) ὑπάρχουν φορὲς ποὺ ὑπεύθυνοι πολῖτες δημοσιοποιοῦν αὐτὸ ποὺ θεωροῦν ἀνήθικο, ὅποιοι καὶ ἂν εἶναι ὁ αὐτουργός του. Συνεπῶς ὑπάρχει πάντα χώρος στὴν κοινωνία γιὰ ήθικοὺς κανόνες καὶ πρότυπα συμπεριφορᾶς.

6. Κοινωνικὸ συμβόλαιο καὶ κοινωνία τῆς πληροφορίας. Οἱ ἐντάσεις

Οἱ προκλήσεις τῆς κοινωνίας τῆς πληροφορίας ἐπιζητοῦν νέο κοινωνικὸ συμβόλαιο, δηλαδή συμφωνία (κατὰ κανόνα σιωπηρῇ) τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας, κυρίως τῶν ἐπιχειρήσεων ποὺ ἐλέγχουν τὴν πληροφορία, γιὰ νά ἰδρῦσουν μιὰ νέα κοινωνία καὶ νά ρυθμίσουν τίς σχέσεις τους σ' αὐτὴν καὶ τὴ διακυβέρνησή της⁵².

51. Σὲ σχέση με τὴν ἀκεραιότητα κατὰ τὴ διαχείριση τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἰδίως κατὰ τὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων, βλ. Petrick, J. - Quinn, J., Management Ethics. Integrity at work, SSBE, Thousand Oaks, SAGE Publications (1997), σ. 60 ἐπ. καὶ Kanungo, R. - Mendonce, M., Ethical Dimensions of Leadership, SSBE, Thousand Oaks, SAGE Publications (1996) καὶ εἰδικότερα γιὰ τὴ διαδικασία ἐπηρεασμοῦ τῶν διοικητῶν ὡς διαπραξιακῆς καὶ μεταμορφωτικῆς ἡγεσίας, σ. 72 ἐπ.

52. Βλ. Mason, ὁ.π., σ. 5.

Ένα τέτοιο κοινωνικό συμβόλαιο πρέπει να αναφέρεται σε εντάσεις-κλειδιά που ειδικά σχετίζονται με τη χρήση της πληροφορίας. Μία από αυτές είναι ποιός κατέχει και ελέγχει την πληροφορία που παράγουν τα μέλη της κοινωνίας. Η ένταση προκύπτει από το αίτημα των ανθρώπων για συμμετοχή στη γνώση, τις ιδέες και την πληροφορία από τη μία μεριά και τις αξιώσεις αυτών που δημιουργούν, να καρπούνται τα όφελή μόνο για τους ίδιους από την άλλη.

Άλλη ένταση εντοπίζεται στη συλλογή και τη διάθεση των πληροφοριών που άφορούν τα άτομα. Διευρύνοντας το χώρο διάθεσης αυτών των πληροφοριών σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, δημιουργούνται σχέσεις εμπιστοσύνης και συνεπώς λαμβάνονται πιο αξιόπιστες αποφάσεις. Από την άλλη μεριά, η αξιοπρέπεια και η αυτονομία κάθε ατόμου, να διαφυλάσσει την πληροφορία για τον εαυτό του και να τη διαθέτει όπως επιλέγει, πηγάζει από την αρχή της ιδιωτικότητας. Ένταση επίσης προκύπτει από την ποιότητα της πληροφορίας. Πρέπει να είναι απόλυτα ακριβής, υποστηρίζεται ή μία θέση, ενώ για την άλλη θέση πληροφορίες ανακρίβεις και τα αποτελέσματά τους πρέπει να γίνονται ανεκτά. Άλλη ένταση επικεντρώνεται στο πώς θα διασφαλισθεί η δικαιοσύνη μεταξύ εκείνων που παράγουν την πληροφορία και εκείνων που θέλουν να τη χρησιμοποιήσουν. Η μία θέση θέλει όλα τα μέλη να έχουν πρόσβαση σε όλο το corpus της πληροφορίας. Η άλλη δέχεται την πρόσβαση ανάλογα με την οικονομική δυνατότητα των μελών ή το είδος της νομιμοποιούμενης ανάγκης. Στον ίδιο χώρο της δικαιοσύνης της πληροφορίας κινούνται τα ερωτήματα πώς θα καταμεριστεί το βάρος της παραγωγής της πληροφορίας, ποιός φέρει τη δαπάνη; Θέμα δημιουργεί ή διαφύλαξη της πληροφορίας. Ορισμένοι θεωρούν ότι η πρόσβαση σε κάθε πληροφορία πρέπει να είναι απεριόριστη, ενώ άλλοι υποστηρίζουν την ανάγκη μιας λογοκρισίας, εμπιστευτικότητας και θέσης υπό όρισμένο έλεγχο ώστε να αποκλείεται η διάχυση πληροφορίας που θα ήταν επικίνδυνη για την κοινωνία. Ένταση τέλος προκύπτει από την τεχνολογική ανάπτυξη. Ορισμένοι τη βλέπουν ως αναπόφευκτη πορεία προόδου, ανεξάρτητα αν πρόκειται να επηρεάσει αρνητικά στη ζωή ή στην εργασία των ανθρώπων. Αντίθετη είναι η θέση εκείνων που προσπαθούν να αποτρέψουν την κοινωνική διάλυση και την ανθρώπινη δυστυχία που συνοδεύει την τεχνολογική ανάπτυξη.

Ένα κοινωνικό συμβόλαιο για την πληροφορία θα πρέπει να περιλαμβάνει λύσεις πάνω σ' αυτές τις αντιθετικές προτάσεις.

7. Η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη

7.1. Έννοια

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 2001, ἡ Ἐπιτροπὴ παρουσίασε τὸ Πράσινο Βιβλίο μετὶ τίτλου «Προώθηση ἐνὸς εὐρωπαϊκοῦ πλαισίου γιὰ τὴν ἐταιρική κοινωνική εὐθύνη»⁵³. Οἱ στόχοι τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ ἦταν, πρῶτον νὰ ξεκινήσει μίᾳ δημόσια συζήτηση σχετικά μετὰ τὴν ἔννοια τῆς ἐταιρικής κοινωνικῆς εὐθύνης καὶ δεύτερον νὰ ἐντοπίσει τρόπους δημιουργίας μιᾶς ἐταιρικής σχέσης γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς εὐρωπαϊκοῦ πλαισίου γιὰ τὴν προώθηση τῆς ἐταιρικής κοινωνικῆς εὐθύνης.

Ἡ ἐταιρική κοινωνική εὐθύνη θεωρεῖται οὐσιαστικὰ μίᾳ ἔννοια μετὰ τὴν ὁποία οἱ ἐταιρίες ἀποφασίζουν οἰκιοδελῶς νὰ συμβάλουν γιὰ μίᾳ «καλύτερη κοινωνία» καὶ ἓνα «καθαρότερο περιβάλλον». Ὁ κοινωνικὰ ὑπεύθυνος δὲν ἐκπληρώνει μόνον πλήρως τὶς νομικὲς ὑποχρεώσεις του, ἀλλὰ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τήρησης τοῦ νόμου ἐπενδύοντας περισσότερο στὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ καὶ στὸ περιβάλλον.

Ἡ ἐταιρική κοινωνική εὐθύνη ὡς διαδικασία μέσω τῆς ὁποίας οἱ ἐταιρίες διαχειρίζονται τὶς σχέσεις τους μετὰ εὐρὺ φάσμα σημαντικῶν ἐνδιαφερόμενων μερῶν, οἱ ὁποιοὶ μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν οὐσιαστικὰ τὴν ἄδεια λειτουργίας τους, καὶ ἡ σημασία τῆς γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις, γίνεται σαφής. Γι' αὐτὸ προτείνεται νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς «ἐπένδυση» καὶ ὄχι ὡς κόστος, ὅπως καὶ ἡ «διαχείριση τῆς ποιότητος».

Ἡ «ἐταιρική κοινωνική εὐθύνη» θεωρήθηκε, ἤδη στὴ δεκαετία τοῦ 1970, ὡς «μαγικός τόπος ὁρισμῶν καὶ ἀντιλήψεων»⁵⁴ ποὺ γιὰ τὸν καθένα σημαίνει κάτι καὶ ὄχι πάντα τὸ ἴδιο. Γιὰ ὁρισμένους μᾶς μεταφέρει στὴ νομικὴ εὐθύνη,

53. Πράσινο Βιβλίο τῆς Ἐπιτροπῆς ΕΚ. Προώθηση ἐνὸς εὐρωπαϊκοῦ πλαισίου γιὰ τὴν ἐταιρική κοινωνική εὐθύνη τῆς 18.7.2001, COM (2001) 366 τελικὸ καὶ ἀνακοίνωση τῆς Ἐπιτροπῆς σχετικά μετὰ τὴν ἐταιρική κοινωνική εὐθύνη: μίᾳ συνεισφορὰ τῶν ἐπιχειρήσεων στὴ βιώσιμη ἀνάπτυξη, 2.7.2002 COM (2002) 347 τελικό.

54. Βλ. μεταξύ ἄλλων, Collins, M., Corporate philanthropy - potential threat or opportunity? *Business Ethics: A European Review* (1995) 4: 2, σ. 102-108, Stange, G.V., Corporate Social responsibility through constituency statutes: Legend or lie? *Hofstra Labor Law Journal* (1994), σ. 461 ἐπ.

για άλλους στην κοινωνική ευθύνη με την ήθικη διάσταση, για άλλους στην ευθύνη με την καθημερινή της μορφή, για άλλους χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της νομιμοποίησης, για άλλους παραπέμπει σε καθήκοντα έτσι, ώστε, για πολλούς η εταιρική κοινωνική ευθύνη να μην μπορεί να ένταχθεί στις έγκυρες επιχειρηματικές στρατηγικές.

Η περιοχή παραμένει «άνακριβής επιστήμη». Βέβαια αν η εκτίμηση της αξίας που εισρέει στην εταιρία, λόγω τήρησης της κοινωνικής ευθύνης, δηλαδή της «υπεύθυνης συμπεριφοράς», είναι δύσκολη, το κοινωνικό-οικονομικό κόστος της «άνευθυνης» συμπεριφοράς σε όρισμένες περιπτώσεις έχει εξακριβωθεί. Έτσι, οι εταιρικές αποτυχίες από την άνευθυνη προώθηση παιδικού γάλακτος στοίχισε χιλιάδες ζωές και μπούκοτς των προϊόντων της εταιρίας (1970), η θαλασμοκτονία προκάλεσε γεννητικά ελαττώματα και τεράστιες ζημιές, το ατύχημα της Union Carbide στην Ινδία προκάλεσε 2.500 θανάτους, τα ναυάγια του Exxon Valdez⁵⁵, του Torrey Canyon και πρόσφατα του Prestige, κατέστρεψαν το περιβάλλον, η μόλυνση του Perrier, η πτώση της Maxwell, η πτώχευση της Τράπεζας Baring, της Enron, της Marconi, η πτώση της Arthur Andersen και άλλες περιπτώσεις έγραψαν όχι μόνον ζημιές δισεκατομμυρίων δολαρίων, αλλά κυρίως επέφεραν ανυπολόγιστη βλάβη στην ισορροπία του ανθρώπινου δυναμικού και στη σταθεροποίηση του οικονομικού συστήματος και αποκάλυψαν τις αδυναμίες των ελεγκτικών μηχανισμών.

Αντίθετα, η ήθικως υπεύθυνη συμπεριφορά παραμένει από άποψη απόδοσης σχετικώς αναπόδεικτη, γι' αυτό αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο πίστωσης⁵⁶. Έτσι όμως δεν μεταβάλλεται σε έγκυρη στρατηγική επιλογή και η νομιμοποίησή της παραμένει στον αέρα.

55. Για τα νομικά, ήθικά και τεχνικά ζητήματα και την ανυπολόγιστη ζημία στο περιβάλλον από το ναυάγιο του Exxon Valdez, την 24 Μαρτίου 1989 στο Bligh Reef της Αλάσκας, βλ. Bowen, M-Power, *Cl*, Exxon's Knee-Deep in the Big Muddy, στο έργο Williams, *Ol. - Houck, J.*, A virtuous life in Business, Lanham, Rowman & Littlefield Publ. (1992), σ. 113 έπ.

56. Alison, Price, In search of legitimization - payback and practice, στο G. Moore (ed), Business Ethics: principles and practice, Business Education Publishers, (1997), σ. 251, 252.

7.2. Οι αρνητικές θέσεις

Θεωρητικοί αρνήθηκαν τη δυνατότητα κοινωνικής ευθύνης της επιχείρησης ή απέρριψαν ακόμα την ίδια την ιδέα μιας ήθικης των επιχειρήσεων. Σέ ἄρθρο του στους New York Times Magazine (της 13.9.1970), ὁ μεγάλος οικονομολόγος Milton Friedman⁵⁷ ανέπτυξε τὴ θέση του πάνω στὴν συζητούμενη τότε ιδέα τῆς εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, συζητήσεις πού, κατὰ τὴν ἀπαξιωτική του ἐκφράση, ἦταν ἀξιοσημείωτες γιὰ τὴν «ἀναλυτικὴ μοναξιά» τους καὶ τὴν «ἐλλειψὴ ρίγους». Οἱ θέσεις του: Μόνον οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἠθικὲς εὐδύνες ὄχι τὰ πλάσματα, δηλαδή τὰ τεχνητὰ πρόσωπα ὅπως οἱ ἐταιρίες. Στὴν ἐλεύθερη οἰκονομία ὁ διευδύνων τὴν ἐπιχείρηση εἶναι ὑπάλληλος τῶν ιδιοκτητῶν της, τῶν μετόχων, μὲ ἄμεση εὐθύνη ἀπέναντι στὸν ἐργοδότη του. Σὲ μιὰ ἐλεύθερη ἀγορὰ πού στηρίζεται στὴν ιδέα τῆς ιδιοκτησίας κανένα ἄτομο δὲν μπορεῖ νὰ πιέσει ἄλλο, κάθε συνεργασία εἶναι ἠθελημένη, ἐκούσια. «Δὲν ὑπάρχουν», γράφει, «ἀξίες, δὲν ὑπάρχουν κοινωνικὲς εὐδύνες, ἄλλες ἀπὸ ἐκεῖνες τίς ἀξίες καὶ εὐδύνες τῶν ἀτόμων». Καὶ ὀρίζοντας τὴν κοινωνία, ὀρισμὸ πού χρησιμοποίησε ἀργότερα καὶ ἡ Margaret Thatcher, γράφει «κοινωνία εἶναι συλλογὴ ἀτόμων καὶ τῶν ποικίλων ὁμάδων πού ἐκούσια σχηματίζονται». Ἡ ἀρχὴ τῆς εταιρικής κοινωνικής εὐθύνης θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ μεταφορά τοῦ πολιτικοῦ μηχανισμοῦ τῆς «συμμόρφωσης» τῶν πολιτῶν καὶ σὲ κάθε ἀνθρώπινη δραστηριότητα, «συμμετοχὴ ἐξαναγκασμένη» πού δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας. Καὶ καταλήγει στὴ θεμελιώδη ἀφετηρία του: «Ἕπάρχει μία καὶ μόνο μία κοινωνικὴ εὐθύνη τῆς ἐταιρίας: νὰ χρησιμοποιοῦ τὰ ἔσοδά της καὶ νὰ μετέρχεται δραστηριότητες πού εἶναι διαμορφωμένες γιὰ νὰ αὐξήσουν τὰ κέρδη της, καθόσον χρόνος παραμένει μέσα στους κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ, δηλαδή μετέρχεται ἀνοικτὸ καὶ ἐλεύθερο ἀνταγωνισμὸ χωρὶς ἀπάτη καὶ δόλο».

Ἦδη ὁ Albert Carr⁵⁸ εἶχε διακηρύξει τὴν ἀπόρριψη τῆς ἠθικῆς στὶς ἐπιχει-

57. Friedman, M., The social responsibility of business is to increase its profits, New York Times, 1970 13 Sept., sect. 6, 126 ἀνατύπωση στὸ συλλογικὸ ἔργο Donalson, Th. - Werhane, P., Ethical Issues in Business. A philosophical Approach. 2nd ed. New Jersey, Prentice Hall (1983), σ. 239-243.

58. Carr, A., Is Business Bluffing Ethical? Harvard Business Review, Jan-Febr. 1968, ἀνατύπωση στὸ συλλογικὸ ἔργο Donalson, Th. - Werhane, P., ὁ.π., σ. 92.

ρήσεις και έγινε γνωστός από τη θέση του ότι η επιχείρηση πρέπει να λειτουργεί με μόνη την «ήθική του παιχνιδιού» και όχι με την ήθική της κοινωνίας. Σκοπός της επιχείρησης όπως κάθε παιχνιδιού είναι η νίκη επί του αντιπάλου. Προτείνοντας τον αποκλεισμό αυτό της ήθικης ή του ήθικου αλτρουισμού από τις επιχειρήσεις, δέχθηκε ως επιτρεπτές ακόμη την «παγίδευση» ή την «μπλόφα» στον αντίπαλο όπως ακριβώς στο παιχνίδι του πόκερ. Σε περιώνυμο άρθρο του αν η επιχειρηματική μπλόφα είναι ήθική έγραψε: «Η αυταπάτη ότι η επιχείρηση μπορεί να δεχθεί να κατευθύνεται από την ήθική της ατομικής ζωής προωθείται με λογική και άρθρα που περιέχουν τις φράσεις «είναι συμφέρον να είσαι ήθικός», «καλά ήθη είναι καλή επιχείρηση». Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για ζήτημα ήθικό. «Πρόκειται για υπολογισμό προώθησης του ατομικού συμφέροντος σε μεταμφέιση». Οι πολύ σκληρές πολιτικές τελικά περιορίζουν τα κέρδη. Αυτό είναι πράγματι αληθές, αλλά δεν έχει να κάνει με την ήθική.

7.3. Στηρίζοντας την εταιρική κοινωνική ευθύνη

Η θεωρία στήριξε την εταιρική κοινωνική ευθύνη. Η λεγόμενη «νεοκαταναλωτική προσέγγιση» που αξιολογεί την απόδοση της εταιρίας με βάση τη σχέση της με εμπλεκόμενους υπό ευρεία έννοια και κριτήρια όπως, η έκταση της πληροφόρησης, ή διαφάνεια των εργασιακών όρων, ή βιομηχανική δημοκρατία, οι ίσες ευκαιρίες, ή ανάμιξη στην κοινότητα, το περιβάλλον, ο σεβασμός στη ζωή, ή πολιτική προώθησης και διαφήμισης, ο σεβασμός στους λαούς, διαβλέπει τη θεμελίωση της ευθύνης σε μία πολύ-καταπιστευτική θέση και σχέση καταλογισμού⁵⁹.

Αντίθετα, η θέση για ύπεροχή των μετόχων διακηρύσσει ότι ο τελικός έλεγχος της εταιρίας ανήκει μόνο στους μετόχους, ενώ όλων των άλλων εμπλεκόμενων τα συμφέροντα πρέπει να προστατεύονται ρητά ή με σύμβαση ή με νόμο και αποκλείονται από την εταιρική διακυβέρνηση. Οι Hansmann και Kraakman στο έργο τους «Το τέλος της Ιστορίας για το Εταιρικό Δίκαιο»⁶⁰, θεωρούνται οι αίσιοδοξοι της ισχυρής σύγκλισης άφου, κατ' αυτούς, όχι μόνον θα συγκλίνουν παγκοσμίως οι δομές και διαρθρώσεις των εταιριών αλλά θα κατευθύνονται στο

59. Kitson /Campbell, ό.π. (όπουσ. 34), σ. 110.

60. Hansmann, H.-Kraakman, R., The End of History for Corporate Law, 89 Geor. Law Journal (2001), σ. 439.

μοντέλο τών μετόχων⁶¹. Περιορίζοντας τούς διευδύνοντες τής εταιρίας μόνον σέ ρόλο υπόλόγων απέναντι στους μετόχους θεωροῦν ὅτι προωθεῖται καλλίτερα ἡ κοινωνική εὐημερία⁶². Αὐτὸ θεωρεῖται συνέπεια λογικὴ καὶ ἐμπειρική. Ἐτσι ὁμως, μὲ δεδομένο τὴ συνύπαρξη πλειόνων συμφερόντων στὴν εταιρία, δὲν δίνεται ἀπάντηση, ἂν πρέπει, ὡς πρὸς τὰ ἄλλα συμφέροντα τών μὴ μετόχων νὰ ὑπάρχει υπόλογος ὄχι μὲ βάση σύμβαση ἢ νόμο ἀλλὰ μὲ ἄλλα ιδιαίτερα καθήκοντα πίστεως. Ἡ θεωρία, γιὰ νὰ κλείσει τὸ λεγόμενο λογικὸ παράδοξο⁶³ ἢ σχιζοφρενικὸ δισυπόστατο⁶⁴ τών διευδυνόντων νὰ λειτουργοῦν ἀφενὸς ὡς ἄτομα σύμφωνα μὲ τὰ πρότυπα τής συνήθους ἡθικότητας, μὲ τὴν δεοντολογικὴ ἔννοια καὶ ἀφετέρου ὡς διοικοῦντες σύμφωνα μὲ τὸ ὀρθολογικὸ κριτήριον, χρησιμοποίησε τὴν ιδέα «ένος κοινωνικοῦ συμβολαίου», ἀνάλογον πρὸς τὸ πολιτικὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο τοῦ Rousseau⁶⁵.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ δεδομένο ὅτι οἱ εταιρίες εἶναι «τεχνητὰ κατασκευάσματα» τοῦ ἀνθρώπου ποὺ συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἐπιλογὴ νὰ τὰ κατασκευάσει ἢ ὄχι καί, τοποθετώντας τίς διάφορες κατηγορίες ἐμπλεκόμενων σὲ μία ὑποθετικὴ «ἀρχικὴ θέση» ἀνυπαρξίας «εταιρικῶν παραγωγικῶν ὁργανώσεων» καὶ περαιτέρω ρωτώντας τί θὰ ἀνέμεναν ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὑποθετικὰ εταιρικά σχήματα, κατέληξαν σὲ θετικὲς (ὅπως μεγιστοποίηση πλεονεκτημάτων, κλίμακες οἰκονομίας, δίκτυα διανομῆς, διασπορά εὐδύνης) καὶ ἀρνητικὲς (ὅπως ἐξάντληση φυσικῶν πόρων, παραμερισμὸς προσωπικοῦ καταλογισμοῦ, κατάχρηση δύναμης, ἀλλοτρίωση ἐργαζομένων), παραδοχῆς⁶⁶ ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκη ὑπαρξῆς τών εταιρικῶν σχημάτων γιὰ τούς ἐμπλεκόμενους. Μὲ βάση αὐτὲς ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ἀνάγκη τών εταιρικῶν σχημάτων καὶ ὅτι ἓνα κοινωνικὸ συμβόλαιο ἀπαιτεῖ ἀπὸ

61. Hansmann/Kraakman, ὁ.π., σ. 441.

62. Hansmann/Kraakman, ὁ.π.

63. Βλ. Ladd, J. Morality and the Ideal of Rationality in formal organizations στὸ Donalson/Werhane (ed) ὁ.π., (ὑποσ. 34), σ. 125, 135.

64. Βλ. Ladd, ὁ.π., σ. 135.

65. Κριτικὴ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου βλ. Preuss, L. ὁ.π. (ὑποσ. 38), σ. 47, Donalson, Th., Constructing a Social Contract for Business, σὲ Donalson/Werhane (ed), ὁ.π., σ. 153 - 166. Ἐπίσης Donalson, Th.-Dunfee, T-W., Towards a unified conception of business ethics: Integrative social contract theory, Academy of Management Review, (1994), 19, σ. 252-284

66. Donalson, Th., ὁ.π., σ. 158 ἐπ., 163.

τὰ εταιρικά σχήματα μεγιστοποίηση τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐλαχιστοποίηση τῶν κακῶν γιὰ τὴν εὐημερία τῶν καταναλωτῶν καὶ τῶν ἐργαζομένων. Ἐτσι τὰ μέλη τῆς κοινωνίας, στὴν ἀρχικὴ τους θέση τῆς ἀτομικῆς παραγωγῆς, σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιθυμητὴ ἡθικὴ δράση τῶν εταιρικῶν σχημάτων, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιλέξουν: εἴτε τὸ πρότυπο τοῦ ὠφελιμισμού, δηλαδὴ ὁ σκοπὸς τῶν εταιριῶν θὰ εἶναι «τὸ μέγιστο καλὸ γιὰ τὸ μέγιστο ἀριθμὸ», εἴτε τὴ δεοντολογικὴ ἀρχή, δηλαδὴ ὅτι ἡ ὁργανωτικὴ τους δράση θὰ πρέπει νὰ συμφωνεῖ μὲ τις γενικὲς ἀρχὲς καὶ κανόνες ποὺ θὰ ἰσχύουν παγκοσμίως γιὰ τὰ εταιρικά σχήματα.

Ἐξάλλου ἡ θεωρία θεμελίωσε τὴ δυνατότητα ἐπιβίωσης μιᾶς κοινωνικῆς υπεύθυνης εταιρίας σὲ ἓνα ἀνταγωνιστικὸ περιβάλλον –παρὰ τὴ θέση τοῦ Friedman ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενο λόγῳ ἐξόδων νὰ μείνει ἐκτὸς ἀγορᾶς– ἐκτὸς οικονομικοῦ μοντέλου. Χρησιμοποιήθηκε τὸ πρότυπο τῆς «ἀνάληψης ὑποχρέωσης»⁶⁷ μὲ μεταφορὰ τοῦ προβλήματος ἀπὸ τὴν ἐξελικτικὴ βιολογία, δηλαδὴ κατὰ πόσο οἱ ἀλτρουϊστὲς μποροῦν νὰ ἐπιζήσουν. Κατ' ἀρχήν, μὲ βάση ὅτι ἡ ἐπιλογὴ σὲ διλήμματα γίνεται ὑπὲρ ἐκείνων τῶν συστατικῶν (π.χ. χέρι, πόδι, μάτι) ποὺ μεγιστοποιοῦν τὴν ἀτομικὴ κατάσταση, τὸ ἐγωιστικὸ στοιχεῖο ἀπωθεῖ τὸ ἀλτρουϊστικόν. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὸ βιοκοινωνιολογικὸ περιβάλλον. Ὁ ἀπαγωγέας, σὲ παράδειγμα τοῦ Thomas Schelling⁶⁸, ποὺ νοιώθει ἀδύναμος καὶ θέλει νὰ ἀφήσει ἐλεύθερο τὸ θύμα του, φοβᾶται ὅτι αὐτὸ θὰ τὸν καταδώσει. Τὸ θύμα ὑπόσχεται νὰ σιωπήσει. Τὸ πρόβλημα ὅμως εἶναι ὅτι τόσο ὁ ἀπαγωγέας ὅσο καὶ τὸ θύμα γνωρίζουν ὅτι δὲν θὰ εἶναι πρὸς τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τοῦ θύματος νὰ κρατήσῃ τὴν ὑπόσχεση σιωπῆς. Γι' αὐτὸ ὁ ἀπαγωγέας καταλήγει νὰ ἀφανίσει τὸ θύμα. Ἐὰν ὅμως τὸ θύμα δὲν ἦταν ἓνα ἀτομιστικὸ ἄτομο ἀλλὰ ἄτομο τιμῆς καὶ αὐτὸ μπορούσε νὰ μετακινήθῃ (ἀνακοινωθεῖ) στὸν ἀπαγωγέα, αὐτὸς θὰ τὸ ἄφηγε ἐλεύθερο, ἔστω καὶ ἂν γνώριζε ὅτι δὲν θὰ ἦταν πρὸς τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τοῦ θύματος νὰ μὴν πάει στὴν ἀστυνομία. Κατὰ τὸν Schelling, ὁ ἀπαγωγέας καὶ τὸ θύμα ἀντιμετωπίζουν πρόβλημα «τήρησης τῆς ὑπόσχεσης» γιὰ συμπεριφορὰ ἀντί-

67. Περὶ αὐτοῦ βλ. Kitson, A.-Campbell, R., *The Ethical organisation. Ethical Theory and Corporate Behaviour*, London, Macmillan Press, (1996), σ. 10. Ἐπίσης βλ. R. Frank., *Can Socially Responsible Firms Survive in a Competitive Environment?* στὸ Messick, D.-Tenbrunsel, A., (ed) *Codes of Conduct, Behavioral Research into Business ethics*, Russel Sage Foundation, (1996) σ. 86 ἐπ., 88.

68. Schelling, T. C., *Strategy and Conflict* (Harvard Univ. Press) (1960), ἀναφερόμενος ὑπὸ Frank, ὅ.π., σ. 88.

θετη πρὸς τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τοῦ καθενός. Ἔτσι, στὸ περίφημο «δίλημμα τοῦ φυλακισμένου»⁶⁹, δύο συναποφασίζουν νὰ συνεργαστοῦν γιὰ νὰ δραπετεύσουν, ἀλλὰ καθένας ὑποπτεύεται ὅτι τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τοῦ καθενός θὰ ὑπαγόρευε νὰ καταδώσει τὸν ἄλλο, ὅμως θὰ πρέπει καὶ οἱ δύο νὰ γνωρίζουν ὅτι ὁ ἄλλος θὰ κρατήσει τὴν ὑπόσχεσή του γιὰ νὰ ἔχουν τὸ καλλίτερο ἀποτέλεσμα καὶ γιὰ τοὺς δύο, τὴν ἐλευθερία. Συνεπῶς, δὲν ἀρκοῦν τὰ κίνητρα καὶ οἱ σκοποὶ καθενός προκειμένου νὰ λυθεῖ τὸ πρόβλημα ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ τοὺς γνωρίζουν καὶ νὰ τοὺς ἐνστερνισθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι. Αὐτὸ τὸ μοντέλο τῆς «ἀνάληψης ὑποχρέωσης» δείχνει ὅτι συνεργαζόμενα ἄτομα μποροῦν νὰ ἐπιζήσουν σὲ ἀνταγωνιστικὸ περιβάλλον.

Τέλος, πρὸς στήριξη τῆς κοινωνικῆς εὐδύνης τῶν ἐπιχειρήσεων ἔγινε ἐπικλήση τῶν νέων ρόλων τῶν διοικητῶν καὶ τῶν μετόχων. Ὁ πρῶτος γίνεται ἐμπιστευματοδόχος, ρόλο ποὺ τοῦ ἀποδίδει ὁ κανόνας τῆς εὐρείας ἐπιχειρηματικῆς κρίσης⁷⁰. Αὐτὸ τὸ καθεστῶς ἐμπιστοσύνης δὲν ἐπιβάλλει κάποια εἰδικὴ συμπεριφορὰ στοὺς διοικητές, ἀλλὰ μία γενικὴ διαγωγὴ ἀπέναντι στὴν ἐταιρία καὶ τοὺς μετόχους, ὅπως ἐκφράζεται ἀπὸ τὸ καθῆκον πίστεως, τὴν καλὴ πίστη καὶ τὴν ἐπιβαλλόμενη ἐπιμέλεια. Ἡ ἐταιρικὴ κοινωνικὴ εὐδύνη γίνεται ἔτσι τὸ κοινωνικὸ ἀνάλογο τοῦ κανόνα τῆς ἐπιχειρηματικῆς κρίσης. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ μέτοχο. Καὶ ἂν δεχόταν κανεὶς τὴ διχοτόμηση⁷¹ μεταξὺ «μετόχου» καὶ «πολίτη» μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ μέτοχος ἀναζητεῖ τὸ κέρδος μόνον, ἡ διχοτόμηση αὐτὴ δὲν θεωρεῖται ἀντιθετικὴ. Τὸ δικαίωμα τοῦ μετόχου στὰ κέρδη συνδέεται περισσότερο μὲ τὴν εὐημερία τοῦ ἐν γένει ἐπιχειρηματικοῦ τομέα, παρὰ μὲ τὴν ἀπόδοση μιᾶς συγκεκριμένης ἐταιρίας. Ἔτσι, ὁ μέτοχος γίνεται τελικὰ ἐπενδυτὴς στὴν εὐημερία. Ἀποβάλλοντας ὁ μέτοχος τὴν καθοδήγηση τοῦ Friedman, καὶ περνώντας σὲ μιὰ δυναμικὴ τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς ἐπιλογῆς, ἡ τελευταία παύει νὰ ἔχει τὸν ἐργαλειακὸ χαρακτήρα συναλλαγῆς. Ἐχει τελολογικὸ χαρακτήρα κατεύθυνσης πρὸς σκοπὸ ποὺ ἔχει ἀξία καθεαυτὴν, ὅπως ἡ εὐδύνη τῆς ἐταιρίας ἀπέναντι στὴν κοινωνία. Ἡ περίπλοκη νομικὸ-οικονομικὴ δομὴ δημιουργεῖ τοὺς ρόλους τοῦ μετόχου-ἐπενδυτῆ καὶ τοῦ μετόχου-πολίτη, ρόλοι ποὺ ὁ καθένας τους ἐπηρεάζει διαφορετικὰ τὶς ἐπιλογές τοῦ μετόχου. Ἔτσι ἡ ἰδέα τῆς ἐταιρικῆς κοινωνικῆς

69. Βλ. Frank, ὁ.π., σ. 88-89.

70. Nesteruk, J., Corporations, Shareholders and moral choice: A new perspective on corporate social responsibility, University of Cincinnati Law Review, 1989, σ. 451 ἐπ., 453, 454 καὶ γιὰ τὴν περιγραφή βλ. Friedman, L., History of American Law, (1973), σ. 453-54.

71. Βλ. Nesteruk, ὁ.π., σ. 462.

ευθύνης μετριάξει τή διαστροφή ή παραμόρφωση των επιθυμιών του μετόχου⁷². Ἡ εταιρική δραστηριότητα γίνεται ολοκληρωμένη ἐνότητα⁷³ πού ἔχει τή δυνατότητα νά πολλαπλασιάσει τὰ ἔσοδα ὄχι μόνο γιὰ τοὺς μετόχους καὶ τοὺς ἄλλους ἐμπλεκόμενους, ἀλλὰ ἐπίσης γιὰ τὴν κοινωνία γενικά. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό, πρόσφατο δημοσίευμα τιτλοφορήθηκε ὡς «ὁ θρίαμβος τῶν ἐταιριῶν». Πρὸς στήριξη τῆς κοινωνικῆς ευθύνης τῶν ἐταιριῶν γίνεται ἐπὶ κλήση μιᾶς ἐπιστροφῆς τοῦ λεγόμενου «ὄρατοῦ χεριοῦ». Ὁ Kenneth Arrow (1973), στὸ ἄρθρο του «Κοινωνικὴ ευθύνη καὶ οἰκονομικὴ ἀποτελεσματικότητα», ἀναζητώντας τὰ ὅρια τῆς κοινωνικά ἐπιθυμητῆς μεγιστοποίησης τῶν κερδῶν, ἐξέτασε τὴν ἀνάγκη γιὰ κοινωνικὴ ευθύνη τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ συμπέρανε ὅτι ναὶ μὲν ἡ στενὴ ἐπιδίωξη τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος σὲ ἓνα ἀπεριόριστα ἀνταγωνιστικὸ πεδίο μπορεῖ νὰ εἶναι βελτιωτικὴ τῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ ὁδηγεῖ ἐπίσης σὲ κοινωνικά μὴ ἀποδεκτὲς ἀνισότητες. Τὴν οἰκονομικὴ ὅμως ἀποτελεσματικότητα καὶ τὴν κοινωνικά ἀποδεκτὴ μεγιστοποίηση τῶν κερδῶν μποροῦν νὰ ὑποσκάψουν⁷⁴ τόσο οἱ ἐξωτερικὲς, ἀλλὰ ἐσωτερικοποιούμενες ἀρνητικὲς παράπλευρες συνέπειες τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων (ὅπως ἡ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος, τὰ ἀπόβλητα), ὅσο καὶ ἡ κατάσταση τῆς «ἀτελοῦς ἢ ἀσύμμετρης πληροφόρησης» μεταξὺ ἐπιχειρήσεων καὶ καταναλωτῶν ὡς πρὸς τὴν ποιότητα καὶ ἀσφάλεια τῶν προϊόντων, στοιχεῖα πού ἐπιβάλλουν, κατὰ τὸν Arrow, τὴν ἀνάγκη παρέμβασης τοῦ κράτους («ὄρατὸ χέρι») στὴν οἰκονομία γιὰ διόρθωση τῆς νόθευσης τῆς ἀγορᾶς καὶ βελτίωση τῆς οἰκονομικῆς παροχῆς.

Συμπερασματικά. Οἱ οἰκονομικὲς ἀγορὲς ἐπιτελοῦν θεμελιώδη λειτουργία γιὰ τὴν κοινωνία διασφαλίζοντας ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίες γιὰ κάλυψη τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, ἐνῶ συγχρόνως ἐπιδιώκουν τὴν καλλίτερη ἀποτελεσματικότητα. Βέβαια ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιδίωξης τοῦ κέρδους φαίνεται νὰ παραμένει κυρίαρχη ὡς «κοινωνικὴ» ευθύνη τῆς ἐπιχείρησης καὶ αὐτὴν καλοῦνται οἱ διαχειριστὲς νὰ ὑλοποιοῦν. Οἱ ἀγορὲς ὥστόσο δὲν εἶναι ἡθικά οὐδέτερες⁷⁵ ἢ ἀπολιτικὲς οὔτε

72. Nesteruk, ὅ.π., σ. 466.

73. *The Cornell Club*, Corporate Social Responsibility: Paradigm or paradox? Symposium, Cornell Law Review, (1999), σ. 1283, 1288.

74. Kitson, A.-Campbell, R., *The ethical organisation. Ethical theory and Corporate behaviour*, Macmillan Business (1996), σ. 139.

75. Βλ. Kitson-Campbell, ὅ.π., σ. 154. Περαιτέρω βλ. Yeager, L., *Ethics as Social Science. The moral Philosophy of social cooperation*, Cheltenham, ed. Elgar (2001), σ. 5.

έγγενως φιλανθρωπικοί δεσμοί, ούτε φυσικοί δεσμοί. Οί αγορές είναι δεσμοί ιστορικό-κοινωνικό-πολιτισμικοί, ήθικοί δεσμοί όσο και οικονομικοί. Αντανακλούν και επηρεάζονται από την ήθική των ατόμων και της κοινωνίας ως όλο. Η αγορά που κινείται μόνο από το δικό της συμφέρον μπορεί να αποθαρρύνει ή να υποσκάπτει ουσιώδεις οικονομικές αξίες όπως η εμπιστοσύνη, η αλήθεια, η τιμιότητα, η καλή φήμη, ο αλtruισμός, η συνεργασία, η μη επιθετικότητα, η υποχρέωση. Ο επιχειρηματικός κόσμος δεν είναι ένα ξεχωριστό σύμπαν οικονομικών αξιών και σκοπών διακριτό από την κοινωνία, αλλά μία εκδήλωση της συμπεριφοράς της κοινωνίας ως όλο⁷⁶.

8. Ανάγκη για ήθική οίκουμενικοποίηση

Φιλόσοφοι διερωτήθηκαν αν ο αλtruϊσμός είναι συμβατός με το νόμο της φυσικής επιλογής ή κάτι το ασύμβατο με τον κυρίαρχο έγωισμό. Στην «εκτεταμένη τάξη», κατά την έκφραση του Hayek, των ανταλλαγών μεταξύ δισεκατομμυρίων ανθρώπων, αυτό που είναι απαραίτητο είναι οί χρηματικές αποτιμήσεις και συνεπώς, όπως προβάλλεται, δεν απαιτείται ιδιαίτερη αλληλεγγύη μεταξύ των έμπορευμένων, τίποτε περισσότερο από τίμια διαπραγμάτευση, αποφυγή του ψεύδους, της απάτης, της κλοπής, της βίας και της πίεσης⁷⁷. Μήπως όμως αυτό το «τίποτε περισσότερο» δεν είναι στην ουσία ο πυρήνας της συνεργασίας στην ήθική του πλευρά; Ξεκινώντας από την ιδέα της «συμπάθειας» μεταξύ των ανθρώπων, την όποια οί David Hume και Adam Smith θεωρήσαν ως κεντρικό σημείο της ήθικης, μέχρι τον Herbert Simon που αρνήθηκε ως άπλοϊκό το μοντέλο για «γονίδιο έγωισμού», φαίνεται ότι ο αλtruϊσμός κοινωνικά και

76. Ηθική και οικονομική επιστήμη βρίσκονται σε αμφίδρομη σχέση και δεν είναι σύμπτωση ότι, από παλιά, οικονομολόγοι ασχολήθηκαν με την ήθική διότι οί ίδιες συνθήκες, όπως το περιορισμένο των αγαθών, ή κοινωνική φύση του ανθρώπου, ή έμφυτη αλλά περιορισμένη αγαθοεργία του ανθρώπου προς το συνάνθρωπο, αποτελούν το αντικείμενο των δύο αυτών κλάδων της κοινωνικής επιστήμης, βλ. Yeager, ό.π., σ. 287. Τα οικονομικά περιγράφουν, εξηγούν, αναλύουν τούς όρους, τίς συνέπειες, τίς πλοκές της ανθρώπινης δράσης, αλλά όταν φθάνουν στο έρώτημα της αιτιολόγησης του έπιθυμητού έχουν ήδη εισέλθει στην περιοχή της ήθικης, έτσι Hazlitt, H., *The foundations of Morality*, Princeton Van Nostrand (1964), σ. 301.

77. Yeager, ό.π., σ. 290.

γενετικά θεωρείται ως καθοριστικός όρος της ανθρωπίνης συμπεριφοράς απόλυτα συμβατός με τη θεωρία της φυσικής επιλογής, ως υποπροϊόν της διδασχής ή της κλίσης των ανθρώπων να μαθαίνουν από τους άλλους και να δέχονται την επίδρασή τους⁷⁸. Και οι διεθνείς κινήσεις, όπως των Ήνωμένων Έθνων για το Οικουμενικό Σύμφωνο, του ΟΟΣΑ, του Διεθνούς Όργανισμού Εργασίας κινούνται προς την κατεύθυνση για τη δημιουργία, μέσω των ευρωπαϊκών αξιών, κατά την εκφράση του Boutros-Boutros Ghali «μιας νέας τάξης κοινωνικής και διεθνικής δημοκρατίας» ή προς μία «ήθική οικουμενικοποίηση» τριγωνικής διαμόρφωσης: απελευθέρωση των αγορών, ανάπτυξη της βοήθειας της συνεργασίας, καθώς και πρόοδος της δημοκρατίας, πρόληψη των συγκρούσεων και σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁷⁹.

Η ανάγκη αυτή γίνεται μεγαλύτερη όσο πιο έντονη είναι η παρουσία των αρνητικών φαινομένων για θέματα που αποτελούν περιεχόμενο της κοινωνικής ευθύνης των επιχειρήσεων, όπως το περιβάλλον, οι καταναλωτές, τα ανθρώπινα δικαιώματα. Πράγματι, σήμερα οι σκεπτόμενοι πολίτες ενδιαφέρονται για τα θέματα του περιβάλλοντος. Χρησιμοποίηση μολυσμένης γής, επιλογή υλικών, αρνητικά αποτελέσματα της δόμησης, διατηρητέα, δόμηση και υγεία, ποιότητα τοπίου, εκτροπή ποταμών, κλείσιμο υδάτινων διεξόδων, δάση και αναδασωτέες εκτάσεις, βιομηχανίες «μύλωσης», πράσινο στις πόλεις, διατήρηση της πανίδας, αλλοίωση ή η καταστροφή του φυσικού πλούτου είναι θέματα της καθημερινότητας. Όμως, δεν μπορεί να συζητάει κανείς για τη φύση εάν την αγνοεί, όταν, μέσα από την άγνοια ή τη συνειδητή παραγνώριση της αρχέγονης δύναμης της ίδιας της φύσης, του διαφεύγει ότι αυτή ή δύναμη τόσο απλά και εύκολα αποκαλύπτει την ασυνειδησία, την έλλιπή γνώση, την προχειρότητα, τα πλασματικά νούμερα και τις εικονικές εξισώσεις ή τις αντιεπιστημονικές μελέτες. Και όλα αυτά στο όνομα μιας μίζερης και ανήθικης μεγιστοποίησης ενός υλικού πλούτου που δεν διστάζει να αποδεχθεί ακόμα και τη διακινδύνευση της ίδιας της ανθρωπίνης ζωής.

Είμαστε όλοι μέρη της φύσης και πρέπει να συνυπάρχουμε με αυτή⁸⁰. Η

78. Βλ. Yeager, ό.π. σ. 62 και Simon, H., A mechanism for social selection and successful altruism, Science 250, 21.12.1990, σ. 1665-8.

79. Βλ. και Robinson Mary, Πρωτοβουλία για μία ήθική παγκοσμιοποίηση, δημοσίευμα «Καθημερινής Οικονομικής», 20 Οκτωβρίου 2002, σ. 12.

80. Βλ. Mason, ό.π. (ύποσ. 33), σ. 238.

Rachel Carson (1962) παρατηρούσε ότι η «ιστορία της γης είναι ιστορία αλληλενέργειας των ζώντων όντων με το περιβάλλον τους». Και ο βιολόγος Garetto Hardin (1968) μās πληροφορεί για την ανάγκη όλων των ανθρώπων να αναγνωρίσουν την περιορισμένη «φέρουσα ικανότητα» των φυσικων συστημάτων. Στην «Τραγωδία των Βοσκοτόπων»⁸¹, ο Hardin χρησιμοποιεί τη μεταφορά ενός αγρού που επαρκεί για είκοσι πρόβατα. Ο κτηνοτρόφος αφήνει να τρέφονται στην αρχή δέκα, έπειτα με χαρά βλέπει ότι μπορεί να προσθέσει άλλα πέντε και άλλα πέντε. Από εκεί και πέρα όμως κάθε επιπλέον πρόβατο που προστίθεται αρχίζει να διακινδυνεύει τη ζωή όλων και ο βαθμός διακινδύνευσης αυξάνει γεωμετρικά κάθε φορά που προστίθεται ένα ακόμα ζωντανό. Η «Τραγωδία των Βοσκοτόπων» δείχνει ότι, η εξυπηρέτηση του ίδιου συμφέροντος, οι δυνάμεις της αγοράς και η «ελευθερία λήψης αποφάσεων» μπορεί να δημιουργήσουν χαρά και παραγωγικότητα ενός συστήματος μέχρις ότου όμως φτάσει στο σημείο της «φέρουσας ικανότητας». Τότε αϊφνιδίως, συχνά όμως κατά τρόπο προβλέψιμο, η χαρά και η παραγωγικότητα καταρρέουν δραματικά τη στιγμή που θα καταστραφεί ολόκληρη η παραγωγική ικανότητα της πηγής, του αγρού, για πάντα. Όμως η αρχή *in dubio pro natura* σε κάθε δίλημμα υπερέχει⁸².

Οί μεταμοντέρνοι πάλι καταναλωτές, σε μία εποχή στην οποία παρατηρείται η κατάρρευση του ορθολογισμού, η άνοδος του υποκειμενισμού, και ο ήθικος και επιστημονολογικός σχετικισμός, διαμόρφωσαν τη ζωή τους περισσότερο μέσω της ποιότητας της φαινομενολογικής εμπειρίας⁸³ και λιγότερο μέσω συμμετοχής σε συλλογικές αντικειμενικές αξίες⁸⁴. Την κατάρρευση ή μείωση της λογικής επιτείνει το καταναλωτικό περιβάλλον, που χαρακτηρίζεται από έκτεταμένα, αδιάκοπα και διεισδυτικά διαφημιστικά μηνύματα⁸⁵. Αυτή η

81. Hardin, G., *The Tragedy of the commons*, Science 162, 13 Dec. 1968, σ. 1243-1248.

82. Smets, P-F., *Éthique ou Cosmétique?*, ό.π., σ. 63.

83. Βλ. Hackley, Ch.-Kitchen, Ph., *Ethical concepts for a phenomenology of marketing communications*, σε Moore, G., *Business ethics*, ό.π. σ. 99, 105 έπ. και γενικότερα Hackley, C., - Kitchen, P., *Ethical Perspectives on the Postmodern Communications Leviathan*, έλ. Έργασίες του Marketing Education Group Annual Conference, (1996), Strathclyde University.

84. Βλ. Moore, G., ό.π. (όποσ. 31), σ. 103.

85. Ως προς την ήθική της επικοινωνίας μέσω διαφήμισης ιδίως μέχρι ποίου σημείου

εισβολή των μηνυμάτων μπορεί να συνιστά μορφή «κοινωνικής μόλυνσης» που ένδεχομένως απογυμνώνει τους καταναλωτές από την ηθική ευαισθησία τους και την ικανότητά τους να παίρνουν ορθολογικές αποφάσεις. Ο Kitsen⁸⁶ γράφει ότι «ο συνεχής αυτός βομβαρδισμός με μηνύματα που υποδεικνύουν καταναλώση προϊόντων για «τρόπο ζωής», μπορεί να θέσει τα θεμέλια ενός πολιτισμικού μοντέλου του κόσμου όπου ο υλισμός και το ψυχολογικό έλλειμμα ικανοποίησης ένθαρρύνονται». Η κοινωνική ευθύνη των εταιριών απέναντι σ' αυτή την κοινωνική μόλυνση πρέπει να ενεργοποιείται.

Κάποιοι είπε ότι «οι καταναλωτές σήμερα βλέπουν μέσα από την 'κεντρική πόρτα' τις εταιρίες από τις όποιες αγοράζουν. Εάν δεν τους άρεσει το τί βλέπουν σε σχέση με την κοινωνική ευθύνη τους, την ανάμειξή τους στα κοινά και την ισότητα στις ευκαιρίες, δεν θα μπουν μέσα».

Συντρίβει τέλος τον κόσμο ή ιδέα ενός πολέμου στο όνομα διασφάλισης (ας λέγεται πετρέλαιο) ή ακόμη ανάλωσης οικονομικών αγαθών σε επάρκεια (ας λέγονται όπλα). Ο Thomas Hobbes⁸⁷, σε σχέση με το περίφημο «ο άνθρωπος για τον άνθρωπο λύκος», είχε τονίσει ήδη τη σημασία της ειρήνης και της ασφάλειας, οι όποιες προϋποθέτουν δυνατή κυβέρνηση για να καταστείλει τον πόλεμο του ανθρώπου έναντίον όλων. Όπου κάθε άνθρωπος είναι έχθρος του άλλου και αναζητεί μόνο τη δική του «ασφάλεια», έγραφε το 1651, δεν υπάρχει τίποτε που ο γονιός θα αφήσει στο παιδί, «δεν υπάρχει χώρος για παραγωγή, γιατί ο καρπός από αυτή δεν είναι βέβαιος και συνεπώς: ούτε πολιτισμός στη γη, ούτε ναυσιπλοία, ούτε χρήση των αγαθών που μπορούν να εισαχθούν από τη θάλασσα, ούτε άνετα οικήματα, ούτε εργασία που μπορούν να κινούν και να μετακινούν πράγματα που απαιτούν μεγάλη δύναμη, ούτε γνώση της μορφής της γης, ούτε σημασία του χρόνου, ούτε τέχνες, ούτε γράμματα, καμιά κοινωνία και ακόμη χειρότερο από όλα συνεχής φόβος και κίνδυνος βίαιου θανάτου και ή ζωή του ανθρώπου μοναχική, φτωχή, βδελυρή, βάρβαρη και σύντομη».

πιέζει για πειθώ βλ. Chonko, L., Ethical Decision Making in Marketing, SSBE, Thousand Oaks, SAGE Publications (1995), σ. 225 έπ., 226 έπ.

86. Βλ. Moore, G., ό.π., σ. 104, αναφερόμενος στον Kitchen, P., The Marketing Communications Revolution - a Leviathan Unveiled? στο Marketing Intelligence and Planning, τόμ. 12 (1994), No. 2, σ. 19-25, MCB University Press.

87. Hobbes, Th., Leviathan, κεφ. XIII σ. 85-86, 1651, Great Books of the Western World, Britannica, τόμος 23.

9. Μετακινώντας τὸ αὐθύπαρκτο σὲ ἀνύπαρκτο

Ἔτσι κυκλωμένες οἱ κοινωνίες ἀπὸ ἐχθροὺς χωρὶς πρόσωπο ποὺ τὶς ὑποσκάπτουν μεθοδικὰ καὶ θέτουν σὲ ἀμφισβήτηση τὴν ἡθικὴ τους εἰκόνα, προσπαθοῦν νὰ τὴν ἀποκαταστήσουν ἢ νὰ ἀμυνθοῦν εἴτε μὲ ἐξωτερικοὺς προσδιορισμοὺς ὅπως ἡ κρατικὴ παρέμβαση εἴτε μὲ μηχανισμοὺς αὐτοελέγχου, κώδικες δεοντολογίας ὡς εὐέλκτα ὑποκατάστατα τοῦ δικαίου, μέσῳ καδιέρωσης ἰσότημης πίεσης στὰ μέλη, μὲ θέσεις πάνω σὲ διλήμματα, καθορισμὸ εὐθύνης καὶ ἐπιβολὴ μιᾶς ἐσωτερικῆς τάξης ἀντὶ τῆς παρέμβασης τοῦ νόμου. Ἀκόμα θαδύτερα ἀναπτύσσουν ἐπὶ μέρους ἡθικὲς ἔτσι ὥστε κάθε ἐπιστήμη νὰ ἀποκτᾷ τὴ δική της ἡθικὴ διάσταση «ἡθικὴ καὶ οἰκονομία», «ἡθικὴ τῶν μέσων ἐνημέρωσης», «ἡθικὴ τοῦ περιβάλλοντος», «πολιτικὴ ἡθικὴ», «ἐπαγγελματικὴ ἡθικὴ», «ἡθικὴ καὶ βιολογία», «ἡθικὴ καὶ τεχνολογία», «βιοηθικὴ», ἀκόμα «ἡθικὴ τῆς ἐπιστήμης» κ.ἄ.⁸⁸ Καὶ ὅσο ὁ χρόνος προχωρεῖ καὶ γεννᾷ νέα φαινόμενα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπεμβαίνει ἀσυγκράτητος στὰ ἄδυστα τῆς φύσης, τοῦ διαστήματος, στὸ μυστήριο τῆς ζωῆς καὶ στὸ σοφὸ κύκλο της, τόσο οἱ κοινωνίες ἀποσποῦν ἀπὸ τὸν κορμὸ τῆς Ἡθικῆς κομμάτια της, γιὰ νὰ καλύπτουν τὰ ἡθικὰ διλήμματα σὲ καταστάσεις ποὺ ὅλοι μας, μὲ τὴν προτροπὴ ἢ τὴν ἀνοχὴ τῆς κοινωνίας, δημιουργοῦμε. Ἔτσι ἡ ἡθικὴ δὲν ἔρχεται νὰ λειτουργήσῃ ὡς κύρωση κατασταλτικὰ ἀλλὰ γίνεται τελικὰ μέσο νομιμοποίησης, ἃς μου ἐπιτραπῇ ἡ ἐκφραση, «ἀποκούμπι τῆς ἀνθρώπινης ἀφροσύνης». Φτιάξτε καὶ καλύψου ἡθικά. Καὶ γιὰ μεγαλύτερη δύναμη οἱ ἐπὶ μέρους ἡθικὲς καὶ κώδικες δεοντολογίας⁸⁹ μεταφέρονται σὲ κανονιστικὰ πλαίσια, νόμους. Ναι χρειάζονται, ἀλλὰ μὲ κόστος. Βαφτίζοντας τὴν ἡθικὴ νόμο, χάνει τὸ θεμελιώδες χαρακτηριστικὸ της: ὅτι δὲν εἶναι ἐξωτερικὸς ἐξαναγκασμός, ἀλλὰ ἐσωτερικὸς. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς συμπεριφορᾶς ἀφ' ἑνὸς σὲ ἄτυπες πιέσεις τῶν ἡθικῶν ἀποφάσεων καὶ συνεπειῶν στὴ φήμη

88. Περὶ συγκυριακῆς ἀνάκαμψης τῆς ἡθικῆς («Ethik hat Konjunktur») κάνει λόγο ὁ Häberle, P., *Ethik im Verfassungsrecht, Rechtstheorie*, Dunker & Humblot, Berlin, 1990, σ. 269. Βλ. ἐπίσης Yeager, L., *Ethics as Social Science. The Moral Philosophy of social cooperation*, Cheltenham, Ed. Elgar, (2001), σ. 290.

89. Περὶ κωδίκων δεοντολογίας, βλ. γενικὰ Σύνδεσμος Ἑλλήνων Ἐμπορικολόγων. Ἡ διαφύμιση καὶ οἱ κώδικες δεοντολογίας, 8^ο Συνέδριο, Ἐκδόσεις Ἀντ. Σάκκουλα (1999), Brinkmann, J., *Ethical Codes and Ethical Committees. The Norwegian Audiotex Market as a case*, *Rechtstheorie*, (1995), σ. 71 ἐπ.

κάθε ανθρώπου⁹⁰. Έτσι αποσπασματικά, τὸ μέγεθος τῆς Ἠθικῆς περιορίζεται, ἢ ὑπαρξή της μέσα μας στενεύει ὅλο καὶ περισσότερο καὶ τὸ αὐτονόητα αὐθύπαρ-
κτο γίνεται ὁλοένα ἀνύπαρκτο. Σὲ ἠθικά διλήμματα δὲν χρειάζεται νὰ ρωτᾶμε
πιὰ τί εἶναι «ὀρθὸ καὶ δίκαιο» ἀλλὰ ἂν εἶναι «νόμιμο ἢ παράνομο». Ἀλλὰ τὰ
σύνορα μεταξὺ τοῦ νομίμου καὶ τοῦ παρανόμου, μέσῳ τῆς ἐρμηνείας, τῆς ἐφαρ-
μογῆς καὶ τῶν κενῶν τοῦ νόμου, γίνονται δυσδιάκριτα καὶ ὁ χρόνος ὑπερβαίνει
γρήγορα τὴ ρύθμιση. Ἡ ἠθικὴ ὅμως δὲν χρειάζεται προδικασίες, διαδικασίες καὶ
βαθμοὺς δικαιοδοσίας οὔτε προθεσμίες. Εἶναι ἄμεση καὶ ἀντιληπτὴ ὡς πρὸς τὶς
λύσεις ποὺ ὑπαγορεύει, ἐπιδοκιμαστικὴ ἢ καταδικαστικὴ καὶ ἀπαράγραπτη. Τὸ
νὰ ἀφεθεῖ κανεὶς στοὺς μηχανισμοὺς τῶν συστημάτων, νομικῶν, οἰκονομικῶν,
πολιτικῶν, θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀναγνώριση τῆς οὐδετερότητας τῆς ἠθικῆς
σκέψης. Μία τέτοια οὐδετερότητα θὰ εἶχε ὡς κατάληξιν τὸν «ἀτελεῖ ἄνθρωπο»,
ἀφοῦ ὁ δρόμος πρὸς τὴ νοητικὴ τελείωση τῆς γνώσης καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ καλοῦ
θὰ ἦταν κλειστός. Διότι, ἢ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὸ καλὸ καὶ δὲν τὸ πράττει,
ἄρα ἐπιλέγει, ἢ δὲν τὸ γνωρίζει, ὅποτε ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιλέξει, δὲν ἔχει ἀπάντηση
στὸ διλήμμά του⁹¹. Κατὰ τὴ σωκρατικὴ φιλοσοφία καὶ οἱ δύο περιπτώσεις εἶ-
ναι ἰσότητες στὴν ἄγνοια, ἀφοῦ καὶ ὁ πρῶτος εἶναι ἀμαθὴς ὡς πρὸς τὴν ἀρετὴ.
Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἂν καὶ γνωρίζει τὸ καλὸ δὲν τὸ πράττει, ἀπλῶς «νομίζει» ὅτι
γνωρίζει τὴν ἀρετὴ, γιατί ἡ γνώση τῆς ἀρετῆς, προϋποθέτει καὶ τὸ κίνητρο γιὰ
τὴν ἐφαρμογὴ της, ἄλλως δὲν εἶναι γνώση. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ.
Μήπως πρὸς αὐτὴ τὴ σωκρατικὴ διδακτικὴ ἑρίσκεται ἡ διέξοδος; Ὁ Lawrence
Kohlberg⁹², ἔπειτα ἀπὸ ἔρευνα εἴκοσι χρόνων, κατέληξε στὴ γνωστὴ θεωρία
τοῦ γιὰ ἀνάπτυξιν τοῦ «ἠθικοῦ μεγέθους» σὲ διαδοχικὰς φάσεις: ἀπὸ τὶς «προσυμ-
βατικὰς» φάσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅπου τὸ καλὸ ἢ τὸ κακὸ ἐπιβάλλονται

90. Ἡ δεοντολογία μεταφέρει ἀπὸ μία ἀτομικὴ ἠθικὴ σὲ μία δεσμικὴ ἠθικὴ καὶ μετατρέ-
πεται σὲ κανόνα βλ. Smets, P-F., ὁ.π., (ὑποσ. 24) σ. Messick, D-Tenbrunsel, A., (ed), Codes
of Conduct. Behavioral Research into Business Ethics, New York, Russell Sage Foundation
(1992).

91. Βλ. Τατάκη, ΒΝ, Ἀπόψεις γιὰ τὴν ἠθικὴ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Φιλοσοφία, Ἐπετηρί-
ς τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1975-1976). σ. 31
ἐπ. 37.

92. Βλ. περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Lawrence Kohlberg γιὰ «moral development», βλ. Conry,
E-Nelson, D., Business Law and Moral Growth στὸ Business Ethics and the Law, Hodapp
P. (ed) University Press of America (1991), σ. 105 ἐπ. 109 ἐπ.

εξωτερικά, στις «συμβατικές» της εφηβείας, όπου ο έφηβος βλέπει το καλό και το κακό «από την άποψη των άλλων», μέχρι τις «μετασυμβατικές» φάσεις, όπου το άτομο δεν δέχεται απλά τις αξίες και τους κανόνες των ομάδων αλλά διερωτάται σε σχέση με αυτές, τις επαναδιατυπώνει για να φτάσει στην τελική φάση όπου η όρθη πράξη προσδιορίζεται με βάση ήθικους κανόνες που έχουν επιλεγεί βάσει του λογικού περιεχομένου τους, της παγκοσμιότητας και της συνοχής τους. Οί ήθικες αυτές αξίες δεν είναι συγκεκριμένες, αλλά αφηρημένες γενικές αρχές περί δικαιοσύνης, κοινωνικής ευημερίας, ισότητας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σεβασμό της αξιοπρέπειας των άλλων και της ιδέας ότι κάθε άτομο είναι «τέλος» καθ'αυτὸ και ὡς τέτοιο πρέπει να τυγχάνει μεταχείρισης. Στην έρευνά του για ανάπτυξη του ήθικου μεγέθους, ο Kohlberg διαπίστωσε ότι η μετάβαση του ατόμου από φάση σε φάση όφειλόταν σε ένα γνωστικό *disequilibrium*, μία γνωστική ανισορροπία, που δημιουργείται τη στιγμή που το άτομο αναγνωρίζει ότι όρισμένο σκεπτικό περί ήθικης δεν είναι εύλογο. Τότε γίνεται μετάβαση σε φάσεις μεγαλύτερου ήθικου μεγέθους. Αυτό το γνωστικό *disequilibrium* προκαλείται από ποικίλες έμπειρίες αλλά οί πιο ισχυρές είναι ή ηλικία, ή νεότητα και κυρίως ή εκπαίδευση. Σε επίπεδο συνήθους παιδείας το ήθικό μέγεθος αποδείχθηκε συμπτωματικό, ασχεδίαστο «υποπροϊόν» διαδικασιών. Αντίθετα, ή παρέμβαση τεχνικών ανάπτυξης του *disequilibrium* και του ήθικου μεγέθους που απορρέει από αυτό, κυρίως στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση όπως γνώση των περί ήθικης θεωριών, ανάλυση και αξιολόγηση των δεδομένων με βάση αυτές, συγκρότηση ίδιας γνώμης και διάλογος, αποδείχθηκε αποτελεσματική.

10. Επίλογος

Κυρίες και κύριοι,

Η ήθική των επιχειρήσεων δείχνει την τρομακτική δυναμική, θετική ή αρνητική, και την πολυμορφία του κοινωνικού περιβάλλοντος που ζούμε. Θαυμάστες μεταμορφώσεις της συμπεριφοράς στον οικονομικό χώρο δεν είναι ανενόητες.

Η αποκαλούμενη «ήθική οικουμενικοποίηση» ὡς σύστοιχη αντίδραση του επαγρυπνούντος ανθρώπου στην «παγκοσμιοποίηση της αγοράς» μάς δίνει ένα άλλο σταθμό στην πορεία της ήθικης. Από την αρχική μορφή της «αγνοούμενης ήθικης» που συνοδεύει τις άπαρχές του άγριου φιλελευθερισμού, ή μετάβαση έγι-

νε στην κρατούσα «περιφερειακή ήθικη» πού, χωρίς να παρεμβαίνει εξωτερικά, παρατηρεί, αποκωδικοποιεί και έμπνέει για την πρόοδο της μεταρρύθμισης, για ισότητα, αλληλεγγύη, προστασία των ασθενέστερων και είσοδο της προοπτικής του κοινού καλού στη λειτουργία της οικονομικής δύναμης και, από εκεί, εισέρχεται κανείς στην έπιζητούμενη «όλοκληρωμένη ήθικη» ως αναπότρεπτο στοιχείο των οικονομικών αποφάσεων.

Η ήθικη παιδεία δέν είναι τó θαυματουργό έλιξήριο της άρετης. Η έλλειψη της όμως θά ήταν μία χαμένη ευκαιρία για ανάπτυξη της ικανότητας κρίσης με σκεπτικό την προώθηση της ήθικης άνάλυσης στον καινούργιο άγνωστο κόσμο μας.

Βρισκόμαστε μπροστά σέ νέο κατηγορικό πρόσταγμα. Όσο πιό καλά θέλουμε νά ζούμε, τόσο πιό πολύ αναπτύσσεται ή ευθύνη, όσο πιό πολύ ή άβεβαιότητα άπλώνεται τόσο έπιτείνεται ή ευθύνη, όσο διευρύνεται ή «κοινωνία του κινδύνου» και ή λαβυρινθιακή της μορφολογία, τόσο ή δογματική λογική της ευημερίας μέσω μεγιστοποίησης των κερδών θά μεταλλάσσεται σέ λογική της στάθμισης.

Τό έργο στο ήθικό πεδίο δέν τελειώνει με την άποκάλυψη μόνο της ήθικης αλήθειας, άκόμα και με τó πέρασμά της στην ήθικη συνείδηση⁹³. Η ήθικη άξία δέν καταξιώνεται ούτε με τó «θέλω» ούτε με τó «μπορώ» αλλά με τó «κάνω», αυτό που ή ήθικη συνείδηση ύπαγορεύει.

93. Βλ. Τατάκη ΒΝ., ό.π., σ. 37.